

PAP JÓZSEF

„Én is a passzív ellenállók egyike voltam...”!?

A vármegye és hivatalnokai a reformkor végétől
a Bach-rendszer bukásáig

(Borsod, Csanád és Somogy vármegye)

I. A nemesi vármegye a reformkor utolsó éveiben és Bach-korszakban

A nemesi vármegye önkormányzata, melynek gyökerei a 13. századra nyúlnak vissza, évszázadokon keresztül a magyar nemesség legfontosabb érdekérvényesítő szerve volt, emellett ellátta a helyi közigazgatást és az igazságszolgáltatást, biztosította az adózás rendjét, valamint a Habsburg uralkodók centralizációs, abszolutista kísérletei idején – kisebb nagyobb sikerrel – védte az ország nemzeti önállóságát. Tanulmányunkban a magyar vármegyék történetének egy igen mozgalmas korszakát, a reformkor utolsó éveitől a Bach-rendszer bukásáig terjedő időszakot tekintjük át. Az egymást gyorsan követő változások rövid áttekintése után Borsod, Csanád és Somogy vármegyét, valamint ezeknek a változásokat megelőző tisztviselői karát mutatjuk be. Levéltári kutatás alapján sikerült rekonstruálni a vármegyékben 1840 és 1868 között szolgálatot teljesítő hivatalnoki állományt, és felállítani egy hivatali életrajzokat tartalmazó adatbázist, melynek segítségével pontos képet kaphatunk a tisztikar személyi összetételében végbement változásokról. A jelen tanulmány egy hét vármegyére² kiterjedő, a reformkor végétől a kiegyezésig terjedő kutatás részét képezi, annak részeredményeit közli.

A reformkori nemesi vármegye évszázados fejlődés eredménye, kiváltságokkal körülbástyázott önkormányzata a magyar államrendszer alappillére volt. A vármegye nemesi közössége szabadon, főispáni kijelölés nélkül választott képviselői révén közvetlenül részt vett a *törvényalkotásban*. A képviselőválasztás rendjét a közgyűlés önállóan szabályozta, döntött a követeknek adott *utastás* szövegéről. *Statútumalkotási* jogkörénél fogva belső életét királyi szentesítést nem igénylő rendeletekkel szabályozhatta. Az 1545:XXXIII. tc.³ alapján álló *vis inertiae*, az ellenállási jogra hivatkozva megtagadhatta a rendi, nemesi alkotmány szellemével ellentétesnek tartott rendeletek végrehajtását. Saját költségei fedezésére, saját hatáskörben *adót* vehetett ki, mely a negyvenes években a kivetett éves egyenes adó felét tette ki.⁴ *Tisztviselőit* önállóan választotta, az uralkodó által kinevezett főispánnak csak a jegyzői, aljegyzői, táblabírói és a tisztelctbeli tisztségekre volt kinevezési joga. A megye *közigazgatási* rendjét a közgyűlés szabadon alakíthatta ki, befolyása alá tartozott a területén található köz-

¹ Az adatbázis létrehozásakor felhasznált források: a vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek, a Borovszky-féle vármegyesorozatokhoz tartozó kötetek adatai, Nagy Iván genealógiai munkája, az Országos Levéltár irattanyagából a D 55. 536. cs., D 54. 2. cs., D 188. 1-10. cs., D 225. 275-277. kötet, valamint a korszakban megjelent szemleírások.

² A kutatás során feldolgozásra került vármegyék: Somogy, Baranya, Csanád, Békés, Borsod, Heves és Külső-Szolnok, valamint Pest-Pilis-Solt vármegye.

³ Magyar törvénytár 1526-1608. évi törvények. Szerkesztette: Dr. Márkus Dezső. Budapest, 1899. 137.

⁴ Eötvös József: Reform. Lipcse, 1846. (a továbbiakban: Reform) 49.

ségek és városok többségének közigazgatása és igazságszolgáltatása is. Az első és másodfokú *igazságszolgáltatás* szintén a vármegye befolyása alatt állt, a választott megyei bíróságok hatásköre kiterjedt a büntető- és magánjogi ügyekre. A közgyűlés nemzetközi kérdéseket is napirendre tűzhetett, az országgyűléshez felíratot intézhetett, nézetait a társhatóságokkal közölte, céljai elérése érdekében tett lépéseit velük összehangolhatta.⁵

A 18. században, a felvilágosult abszolutizmus érdekeinek megfelelően, a királyi hatalom nyomására Magyarországon is megindult a rendi közigazgatási szervezet hivatalos, szakképzett bürokráciává alakulása, alakítása. A létező vármegyerendszettel párhuzamos középfokú állami közigazgatási rendszer kialakítására nem lévén lehetőség, az uralkodók a rendeket igyekeztek rávenni a vármegyék elengedhetetlennek ítélt reformjainak végrehajtására.

III. Károly 1729-es rendelete szerint királyi jóváhagyás szükséges az új megyei hivatalok felállításához és az azokhoz tartozó fizetések megállapításához. Mária Terézia 1768-ban keltetett főispáni utasításában többek között előírta, hogy a választott tisztviselőket megfelelő fizetéssel lássák el, hogy hivatalukat főhivatalnak tekinthessék, majd elrendelte, hogy minden helyhatóság alkalmazzon hatósági orvosokat, bábákat és útbiztosokat. Mária Terézia és II. József lépéseket tett a közigazgatási alkalmazottak szakképzésének fejlesztésére is. Az 1769-es rendelet az ügyvédek számára kötelező ügyvédi vizsgát írt elő, s a Ratio Educationis tanulmányi reformja ennek a követelménynek az oktatási feltételeit is igyekezett megteremteni. II. József 1787-es rendeletével megpróbálta elérni, hogy a központi közigazgatási és a vezető megyei állásokba csak megfelelő jogi végzettségű szakemberek kerüljenek. A rendeletet ugyan nem sikerült végrehajtani, de Csizmadia Andor véleménye szerint ennek eredménye, hogy ugrásszerűen megnövekedett az egyetemek és jogakadémiák hallgatóinak létszáma.⁶

A vármegyék szervezetében végbement változások, a megsokasodott hivatali teendők a nemesség számára is nyilvánvalóvá tették, hogy a hivatali munka ellátásához egyre nagyobb szakértelmre van szükség.⁷ A reformkor folyamán a helyhatóságok saját hatáskörükben egymás után alkották meg a belső szervezetet és eljárást szabályozó statútumaikat, hozzájárulva ezzel a vármegyei ügyintézés korszerűsítéséhez.⁸ Az államgépezet a nemesség számára elhelyezkedési lehetőséget, állandó fizetést, nyugdíjat biztosított, ezért fejlesztése nem ütközött rendi ellenállásba, a nemesség egyedül a hivatalviselés monopóliumára és a magyar függetlenség sarkalatos pontjainak tiszteletben tartására ügyeltek. A közigazgatási pályát hivatalként választók számára kedvező felemelkedési lehetőséget jelentett a nemesi vármegyében szerzett hivatali gyakorlat. A II. József által bevezetett minősítési rendszer értelmében állami állásra történő kinevezéskor döntő mértékben vették figyelembe a jelöltek szakértelmét, képzettségét.⁹ Az uralkodók fejlesztési törekvései, a vármegyék folyamatos, szakszerű működésének követelményei és a nemesség egzisztenciális érdekei egy irányba mutattak, ki-sebbségre nagyobb kitérőkkel ugyan, de erősítették egymást.

Az 1830-as 40-es években a vármegye alkotta a municipalista-centralista vita központi kérdését. A két tábor ellentétesen közelítette és ítélte meg a helyhatósági önkormányzatoknak a magyar államrendszerben betöltött szerepét. A municipalisták – élükön Kossuthal – szintén elengedhetetlennek tartották a vármegye alapvető megreformálását, ám a kialakí-

⁵ Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budapest, 1995. (a továbbiakban: Stipta 1995.) 7-9.

⁶ Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest, 1976. (a továbbiakban: Csizmadia) 73.

⁷ Szamel Katalin: A megyerendszer fejlődésének története Magyarországon. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Szamel) 27.

⁸ Példaként említhető Heves és Külső Szolnok vármegye statútuma. Heves megyei Levéltár. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1831. 172. kötet. 200. Közli Orosz Ernő: Heves megye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerkesztette: Dr. Borovszky Samu. Budapest, é.n.

⁹ Sarlós Béla: A közigazgatás polgári jellegéről. In: A magyar polgári államrendszerek. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Sarlós) 76.

tandó új, polgári államberendezkedésen belül is komoly szerepet szántak annak mint a nemzeti közakarat letéteményesének, a belső és külső szabadság őrének.¹⁰ A centralisták véleménye szerint nem a vármegye működési visszasságaival volt a fő probléma, hanem azok alkotmányos helyzetével: a vármegyék által delegált követek nem a választókat képviselték, hanem a helyhatóságot, a követutasítás és a visszahívás joga „szavazógéppé” tette a képviselőket, a *vis inertiae*t, valamint a közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer egységét összeegyeztethetetlennek tartották a korszerű liberális állam alapeszméjével.¹¹

A reformnemzedéket megosztó vitát 1848-ban sem sikerült lezárni. Ez tükröződik az áprilisi törvények vármegyékkel foglalkozó XVI. és XVII. törvénycikkelyének megalkotása körüli vitában és a megszületett kompromisszumban. A vármegyei törvénycikket vitája az áprilisi 2-i kerületi ülésen kezdődött. Kossuth javaslatát, melyben a megyerendszer rendi alapról népképviselőre helyezését, valamint az alkotmányvédő szerep megtartását javasolta, konzervatív és centralista oldalról is heves támadások érték.¹² Pázmándy Dénes kifejtette, hogy a népképviselői rendszer és a felelős központi kormányzat kialakítása után a megyék léte szükségtelen, sőt káros. A konzervatív kritika pedig a tervezet demokratikus vonásait érintette. Április 3-án Széchenyi István szólalt fel a vitában, egyetértett Kossuthal a vármegye fenntartásának szükségességében, de felhívta a figyelmet arra, hogy a megyék népképviselői alapra helyezésével az ország jelentős területén nemcsak a nemesség, hanem a magyar nemzetség is elveszítené vezető szerepét. A törvénytervezetet csak úgy tartotta elfogadhatónak, ha az biztosítja a „magyarság kifejtését”, amely nélkül „felelős minisztérium nem kell, de alkotmány sem kell, de szabadság sem kell...”¹³ A kormányválsággal fenyegető helyzet megoldásában aktív szerepet vállalt Deák Ferenc.¹⁴ A megszületett kompromisszum értelmében a törvényjavaslat kimondottan ideiglenes jelleggel készült, a végleges rendezést a következő országgyűlés teendői közé sorolta.¹⁵

A törvénycikk értékelése körül kialakult vita alapkérdése: a rendelkezés milyen mértékben segítette elő a helyhatóságok polgári átalakítását, illetve milyen mértékben járult hozzá az ún. „feudális” tendenciák továbbéléséhez. Szabad György véleménye szerint a megyebizottmány továbbélte a nemesség előjogait, ezáltal egy „jelentős feudális maradvány épült be a polgári államrendszerbe,” a népképviselő elvének visszautasítása pedig hozzájárult a nemzeti konfliktus kiéleződéséhez.¹⁶ Csizmadia Andor a törvénycikk legnagyobb hibájának azt tartotta, hogy a törvényalkotók „a közgyűlés helyett működő állandó bizottmányokban a parasztság igen szerény képviseletét biztosították.”¹⁷ Sarlós Béla véleménye szerint a „nemzeti vármegye 1848-ban összeomlott, ezt a feudális korszakbeli vármegyét az abszolutizmus végképp eltemette, 1870-ben teljesen új megyei szervezetet kellett létrehozni”.¹⁸ Szamel Katalin megfogalmazásában „ez az időszak a vármegyék szempontjából ténylegesen semmi előrelépést nem eredményezett, hiszen a forradalmi időszakban csupán az elhatározás született meg arra, hogy nem rendi alapokra támaszkodó szervezetet hoznak létre”.¹⁹ A me-

¹⁰ Stipta 1995. 10.

¹¹ Reform 43.

¹² Kossuth Lajos felszólalásait a vármegyei vitában lásd Barta István: Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen 1847-48. I. Kossuth Lajos Összes Munkái. XI. Budapest, 1951. 713-728.

¹³ Stipta 1995. 30-31.

¹⁴ Széchenyi István: Napló. Budapest, 1982. 1222.

¹⁵ Urbán Aladár: Bathány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986. 210-211.; Magyar törvénytár 1836-1868. évi törvénycikkek. Szerkesztette: dr. Márkus Dezső. Budapest, 1896. (a továbbiakban: Törvénytár) 237.

¹⁶ Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Budapest, 1977. 122.

¹⁷ Csizmadia 82.

¹⁸ Sarlós 276.

¹⁹ Szamel 23.

gyeci nemesség politikai szerepvállalásának törvényesen is biztosított átmentése mögött nem a nemesi szűkkeblűséget, hanem – Gergely András véleménye szerint – sokkal inkább az abszolutista vagy republikánus államcsínytől való politikai félelem motivációját, valamint a szakszerűen és megbízhatóan működő közigazgatási szakapparátus szükségességét kell keresnünk.²⁰

Annak ellenére, hogy az áprilisi törvények több kitélt tartalmaztak a megyerendszer változatlanlására (XVI. tc. preambuluma, a III. tc. 26. §), a nemesi vármegye alapvetően átalakult. A törvénycikkek összessége egy sor, addig sarkalatosnak számító jogtól fosztotta meg a törvényhatóságokat. A XVI. tc. 1. §-a a legközelebbi országgyűlés feladataként jelölte meg a megyei szerkezet népképviselési alapra helyezését. Az átmeneti időszakra a „lehető legrövidebb idő alatt” (2. § a pontja) összeülő közgyűlés feladata lett „egy nagyobb számú állandó bizottmány” (2. § c pontja) megválasztása. A közgyűlésen szavazati joggal bírtak „mindazok, kiket akár a törvény, akár egy vagy más megyének eddig is hozott határozatai szavazati joggal felruháztak”, valamint „kiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőül utasítottak.” (2. § b pontja).²¹ A törvény nem rendelkezett a községenként küldött képviselők számáról, így a paraszti rétegek számára a megyei érdekképviselés elvi lehetőségét teremtette meg. Ez a véletlennek aligha tekinthető momentum akár a népképviselés felé mutató első óvatos lépésként is értékelhető. A vármegyei közgyűlés helyére lépő állandó bizottmány a választások népképviselési alapra helyezése miatt elvesztette a követküldés jogát, ebből kimondatlanul ugyan, de az következett, hogy megszűnt a követutasítási és visszahívási jogköre is. A III. tc. 6. §-a kimondta, hogy „Ő Felsége a végrehajtó hatalmat czentül kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni”,²² a megye így elvesztette a végrehajtásban eddig gyakorolt jogkörét. A III. tc. 32. §-a által megfogalmazott miniszteri felelősséggel összeegyeztethetetlen a vis inertiae joga.²³ A VIII. tc. 1. §-a értelmében az adókulcsokat a felelős minisztérium dolgozza ki, így kérdéscssé vált a helyi adók jogi helyzete.²⁴ Egyedül az igazságszolgáltatási rendszer megyei felügyelte maradt változatlan, sőt tovább crsödött az eddig az úriszékhez tartozó pereknek a megyei törvényszékhez utalása által.²⁵

A vármegyei tisztikar összetételével a XVII. tc. foglakozott. Ez előírta, hogy tisztújítást a „legközelebbi országgyűlésen teendő intézkedéscsig” ne tartsanak, a tisztikar szükséges kiegészítését a főispánnak és a központi választmánynak kell idciglenes helyettesítéssel megoldania.²⁶ Az áprilisi törvények tehát nem hoztak gyökeres, automatikus átalakulást a vármegyei tisztikarban, hiszen a törvények gyors életbeléptetésének elengedhetetlen feltétele volt a szakszerűen és hatékonyan működő vármegyei adminisztráció. Szemere Bertalan határozott lépéseket tett a törvénytelen tisztújítások megakadályozására, majd az események nyomására csak augusztus végén adta fel addigi álláspontját, és engedélyezte a kormányellenes hivatalnokok leváltását.²⁷ A törvényhatóságok többségében személycserékre a lemondások miatt került sor leggyakrabban, melyeket általában családi vagy egészségügyi problémákkal indokoltak Ennek ellenére a lemondások politikai indítékát valószínűsíti, hogy legnagyobb számban az áprilisi törvények kihirdetésekor, az önvédelmi harc megindulása után, majd a függetlenségi nyilatkozat keletkezését követően találkozhatunk velük. Az újonnan választott tisztviselők, hasonlóképpen az első népképviselési országgyűlés képviselőihez,

²⁰ Gergely András: Az 1848-as politikai államszervezet. In: A magyar polgári államrendszerek. Szerkesztette: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest, 1981. (a továbbiakban: Gergely) 72.

²¹ Törvénytár 237.

²² Törvénytár 219.

²³ Törvénytár 221.

²⁴ Törvénytár 232.

²⁵ Törvénytár 234. XI. tc. 2. §

²⁶ Törvénytár 238.

²⁷ Stipta 1995. 64.

döntő részben a kiváltságait éppen elvesztett vármegyei nemesség soraiból kerültek ki. Az okokat azonban véleményünk szerint nem a rendi tendenciák továbbélésében kell keresnünk, hanem abban a körülményben, hogy erős polgári szakértelmiség hiányában nem volt olyan társadalmi erő, amely alkalmas lett volna a közigazgatási feladatok ellátására.

1848-49-ben az önvédelmi harc követelményeinek megfelelően, a megyei autonómia a kormány, majd az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) tevékenysége folytán, idciglenes jelleggel ugyan, de tovább szűkült. A kormány a királyi biztosi intézmény hagyományait felhasználva az ország egyes területeinek élére, a hadseregek mellé különböző feladatkörrel rendelkező kormánybiztosokat nevezett ki.²⁸ A kormánybiztosok jogkörét 1848-49-ben nem szabályozta törvény, hatáskörüket megbízólevelük írta körül.²⁹ A széles hatáskörrel bíró megbízott nagymértékben korlátozta a helyi hatóságok működését, rendelkezett a városi és vármegyei adminisztrációval, szükség esetén felhasználhatta a helyi nemzetőrséget, katonaságot. Kinevezési hatalmával élve szabadon dönthetett személyi kérdésekben, a vármegyei tisztviselőket politikai indokok alapján felfüggeszthette, helyettesíthette.³⁰ A kormánybiztosi intézmény a szabadságharc leverése után megszűnt, de a császári adminisztráció is alkalmazta a meghódított területek igazgatásában a királyi, majd a császári biztosokat.³¹

A vármegyék alkotmányos helyzetének végleges rendezésére, a vitás kérdések megoldására azonban a hadiesemények alakulása miatt nem kerülhetett sor. A szabadságharc leverése után az alkotmányos közigazgatás kérdése természetesen lekerült a napirendről, tartós megoldására csak a kiegyezés után vállalkozhatott a felelős magyar kormány.

Az önkényuralmi közigazgatás rendszerének kialakulása már a szabadságharc idején megkezdődött. V. Ferdinánd 1848. október 3-án leiratot intézett a magyar országgyűléshez, mely a törvényhozás felfüggesztése mellett kimondta a vármegyei, városi és kerületi gyűlések idciglenes felfüggesztését is.³² A bécsi udvari köröknek azonban Ferenc József államcsínye után sem volt egységes véleménye arról, hogy miként szervezzék majd újjá az elfoglalt ország közigazgatását. A Windisch-Grätz herceg vezette konzervatív tábor helyeselte ugyan a birodalmi centralizáció mérsékelt alapelveit, ahhoz azonban ragaszkodott, hogy az új közigazgatás bázisát az aulikus nemesség alkossa, és a föderatív szellemnek megfelelően a birodalom tartományai történelmi különállásukat megőrizzék.³³ Windisch-Grätz kinevezéskor ígéretet kapott arra, hogy Magyarország majdani újjászervezésének elveiről megkérdezése nélkül nem döntenek. Az 1848. december 15-től előrenyomuló osztrák csapatok mögött Windisch-Grätz elképzelése szerint indult meg a közigazgatás újjáteremtése. A magyarországi kormányzat legfőbb szervének, a „*hadsereg-parancsnokság politikai-igazgatási osztályának*” volt alárendelve az „*idciglenes polgári közigazgatás*”, melyet magyar konzervatív személyezte a Helytartótanács mintájára szervezett meg. Az ország területét Pozsony, Buda és Sopron székhellyel három katonai kerületre osztották. A törvényhatóságok irányítására két-három megyénként magyar konzervatív arisztokrata *királyi biztosokat* neveztek ki, akik a katonai kerület parancsnokának voltak alárendelve. Az egyes törvényhatóságok a városi tanácsok soraiban csak a legszükségesebb változtatásokat hajtották végre, a tisztikarok tovább folytathatták munkájukat. A közigazgatás nyelve a magyar maradt, így az ország szerény mértékben ugyan, de megőrizte elkülönülését a birodalom ciszlajtán területeitől.³⁴ A bécsi udvarban a hajdani Konzervatív Párt Windisch-Grätz támogatását élvező vezetői (Dessewffy

²⁸ Szócs Sebestyén: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Budapest, 1972. 11-15.

²⁹ Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. Budapest, 1960. 16.

³⁰ Példaként szolgáljon Noszlopy Gáspár Somogy megyei működése, lásd alább!

³¹ Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest, 1965. (a továbbiakban: Sashegyi) 25., 33.

³² Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon, 1848-65. Budapest, 1922-1932. (a továbbiakban: Berzeviczy) I. 29., 36.

³³ Somogyi Éva: Abszolutizmus és kiegyezés 1849-1867. Budapest, 1981. 25.

³⁴ Szabad György: Az önkényuralom kora. In: Magyarország története X kötetben. Főszerkesztő: Kovács Endre. VI/1. kötet. Budapest, 1979. (a továbbiakban: Szabad) 453.

Emil, Szécsen Antal, Apponyi György) arra tettek kísérletet, hogy az uralkodó a Schwarzenberg-kormány liberális minisztereinek elképzeléseivel szemben az ő elveiket fogadja el, vagyis az ország hadügyi, külügyi és gazdasági tekintetben olvadjon ugyan be a Birodalomba, de belügyi vonatkozásban maradjon önálló.³⁵

Windisch-Grätz intézkedései, személyi politikája szöges ellentétben álltak a Schwarzenberg-kabinet elképzeléseivel. Stadion belügyminiszter koncepciója szerint Magyarországot koronatartományokká alakítva be kell illeszteni a liberális elvek alapján átszervezett, centralizált egységes osztrák monarchiába. Az általa kidolgozott alkotmánykonceptió – az olaszországi alkotmány – értelmében a magyar alkotmány csak addig marad érvényben, amíg nem ütközik az egységes birodalmi alkotmánnyal. A tartományok és a községek számára előrevetítette ugyan a korlátozott autonóm igazgatást, bevezetését azonban a rendkívüli helyzet miatt nem látta időszerűnek.³⁶ Hiába érvelt Windisch-Grätz ez ellen, visszavonását nem tudta elérni. A sorozatos katonai vereségek hatására bekövetkező leváltását (1849. április 12.) követően pedig a konzervatív, föderalista politika is talaját vesztette. Miután a Windisch-Grätz helyébe kinevezett, a polgári hatalmat elődjéhez hasonlóan szintén kezében tartani akaró Welden báró sem tudta a katonai helyzetet stabilizálni, május 30-án Julius von Haynau tábornok került a főparancsnokság élére, mellette azonban már megjelent a Bach belügyminiszter által delegált báró Karl Geringer belügyminiszteri tanácsos mint a polgári ügyek vezetésével megbízott császári biztos. Így a polgári közigazgatás kialakításának irányítása fokozatosan a kabinet kezébe ment át.³⁷

A függetlenségi nyilatkozat kihirdetését kihasználva a május 26-i kormányulésen Alexander Bach terjesztette be a jogeljárásról, a Verwirklichungstheorie elméletét. Eszerint Magyarország a trónfosztás révén elvesztette a birodalmi alkotmány által eddig biztosított jogokat, és felhatalmazta az uralkodót, hogy a kialakult helyzetben tetszése szerint szabályozza a meghódított ország közigazgatását. Schwarzenberg a tervezetet június 2-án adta át az uralkodónak és ezen az alapon indult meg Magyarországnak a Birodalomba való beolvasztására tett kísérlet.³⁸

A június vége óta ideiglenes jelleggel működő közigazgatást szabályozó rendeletet Haynau 1849. október 24-én tette közzé.³⁹ Ennek értelmében Magyarországon a végrehajtó hatalmat az itt állomásozó hadsereg főparancsnoka gyakorolta, mellette tevékenykedett a minisztériumnak alárendelt polgári ügyekért felelős császári biztos. Az ország területét, amelyről leválasztották Erdélyt a Partiummal, Horvátországot a Muraközszel és Szlavóniával, a Határőrvidéket és az újonnan létrehozott „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság”-ot, öt katonai kerületekre osztották (soproni, pozsonyi, kassai, pest-budai, nagyváradai kerület). A katonai kerületekben a végrehajtó hatalmat a kerületi parancsnok gyakorolta, míg a polgári ügyekért a császári biztosnak alárendelt miniszteri biztos volt a felelős. A katonai kerületek 2-3 polgári kerületből tevődtek össze, élükön a kerületi főispáni címmel felruházott kerületi főbiztos állt. A kerületi főispán feladatai közé tartozott a megyék határainak ésszerűsítése, a megyei vagy városi tisztikarnak a megyefőnökök javaslatai alapján való kinevezése. A megyék élére a kerületi főbiztosnak alárendelve megyefőnöki címmel kormánybiztosok kerültek. Az új tisztikar megszervezésekor a szakértelem és a nemzetiségi hovatartozás mellett döntő mértékben figyelembe kellett venni az új berendezkedés iránti hűséget, és a feltétlen engedelmességre való hajlamot; a politikailag kompromittált személyeket pedig a szolgálat-

³⁵ Beksics Gusztáv: Ferenc József és kora. In: Magyar nemzet története. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. X. kötet. Budapest, 1898. (a továbbiakban: Beksics) 460.; Berzeviczy I. 61-63.; Szabad 438.

³⁶ Berzeviczy I. 81-83.

³⁷ Szabad 453.

³⁸ Szabad 453.; Sashegyi 28-29.

³⁹ Gyűjtemény a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifesztumoknak és szózatoknak, valamint a császári királyi hadsereg főparancsnoka által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. (a továbbiakban: Manifesztumok) 180-205.

ból el kellett bocsátani. A megyék járásokra oszlottak, ezek képezték a közigazgatás legalacsonyabb szintjét, élükön a járásbeli biztosok, az igazgató szolgabírók álltak. A rendelet a kerületi főispáni szinttől felfelé, valamint a katonai hatóság egészét illetően hivatali nyelvként a németet jelölte meg. A politikai hatóságok feladata a rendeletek és törvények betartatása lett, önálló intézkedéshez való jogukat elvesztették, javaslataikat feletteseikkel kellett elfogadtatni. A rendszerből eltűnt az önkormányzat intézménye. A megyefőnöknek joga volt ugyan arra, hogy egyes vitás kérdésekben a döntéshozatal előtt kikérje a megye „meghitt és feddhetetlen” szakértőinek véleményét, ez azonban korántsem léphetett a megyei közgyűlés nyomába.⁴⁰ Geringer 1849. november 13-i rendelete értelmében a kerületi főbiztosoknak úgy kellett kijelölniük az új járási határokat, hogy azok a lehető legnagyobb figyelemmel legyenek a nemzetiségi viszonyokra. A járási székhelyről a járás legtávolabbi területének is egy nap alatt elérhetőnek kellett lennie. Az átalakításkor a hagyományokra nem kellett ügyelni, mivel a rendelet szerint a járasok egyenjogúsítása miatt a lakosság közömbössé válik aziránt, hogy melyik közigazgatási egységhez tartozik.⁴¹

A polgári és a katonai igazgatás vezetői között gyakoriak voltak a konfliktusok. Nézeteltéréshez vezetett a politikai vezetés azon igénye is, hogy a hivatalnoki kar politikai felülvizsgálatát, purifikációját ne a hadbíróságok, hanem a hivatali előjárók végezzék, ugyanis az elhúzódo és túlzott szigorral zajló vizsgálatok lehetetlenné tették a vármegyei vezetés konszolidálását.⁴² A császár Haynau menesztését az 1850. július 6-i minisztertanácson határozta el véglegesen. Gyakorlatilag ez jelentette a közigazgatási rendszer átalakításának a következő lépését, ugyanis a Haynau utódjául kijelölt gróf Karl Wallmoden-Gimbron hatásköre már csak a katonai igazgatásra terjedt ki.

A reformfolyamatot Bach 1850. szeptember 13-án közzétett, az olmtüzi alkotmány alapelvein nyugvó rendelete vitte tovább.⁴³ A rendelet értelmében Magyarország közigazgatásának élére a helytartó került. (Ideiglenesen Geringer, majd 1851. október 10-i kinevezése után Albrecht főherceg, aki azonban csak 1852 áprilisában foglalta el állását.) Az ország területét öt közigazgatási kerületre osztották, amelyeknek központjai Sopron, Pozsony, Kassa, Nagyvárad és Pest-Buda lettek, vezetésükkel császári-királyi főispánokat bíztak meg. A közigazgatási kerületek megyékre oszlottak, irányításukat a főispánnak alárendelve a megyefőnökök végezték. Az alapfokú közigazgatási egységek, a járasok élén, közigazgatási szolgabírói címmel a járási biztosok álltak. Az új rendszer lényeges változásokat tartalmazott: járási szinten elválasztották egymástól a közigazgatási és igazságszolgáltatási funkciókat, megszűntek az addig működő polgári kerületek, az új közigazgatási kerületek kialakításakor a történelmi hagyományok helyett a nemzetiségi, földrajzi, közlekedési szempontokat vették figyelembe. Az átalakításkor azonban a politikai szempont volt a legfontosabb, a pest-budai központi magyar kerület kialakításakor gondosan ügyeltek annak méretére, hogy centrális helyzetével párosulva ne ellensúlyozhassa a fő célt, a „magyar elem” háttérbe szorítását, a kerületeknek a Birodalomba való fokozatos beolvasztását.⁴⁴ Emellett azonban a „magyar koronataromány” területi egységét az olmtüzi alkotmány értelmében fenn kellett tartani, ezt a Helytartóság országos hatáskörű intézménye biztosította. A kerületi kormányzati hivatalok belső ügyviteli és levelezési nyelve a német lett, emellett lehetőség szerint a megyefőnököknek is németül kellett feletteseikkel érintkezniük. Az átszervezés a vármegyék történelmi területét is érintette. Esztergom és Komárom megye Dunától északra és délre eső területeiből

⁴⁰ Manifestumok 202.

⁴¹ Karl Geringer magyarországi polgári ügyekben tejhatalmú császári biztos iratai. Általános iratok (a továbbiakban: OL D 55.) 4195/1849.

⁴² Szabad 454.; Berzeviczy I. 178.

⁴³ Hivatali utasítás a közigazgatási Hatóságok számára Magyarországon a belügyminisztériumnak ezen koronatországbani közigazgatási Hatóságok szerkezete iránt 1850-i sept. 13-án kiadott rendeletével együtt. Buda, 1851.; Beksics 428-429.

⁴⁴ Sashegyi 41.

az északi részen Komárom, a déli részen Esztergom néven alakítottak új megyét; Pest-Pilis-Solt, Nyitra és Bihar megyéket kettéosztották, Tornát Abaújba, Ugocsát Beregbe, a szepcségi városokat pedig Szepcs vármegyébe olvasztották be. Az újonnan szervezett 45 vármegye 265 járása 1851 folyamán kezdte meg működését.

1851. augusztus 20-án Ferenc József eltörölte a nem létező birodalmi gyűléssel szemben fennálló miniszteri felelősséget, majd a szilveszteri pátensben visszavonta az olmtüzi alkotmányt és birodalma államformáját abszolút monarchiaként deklarálta. A birodalmi alkotmányosság kora ezzel lezárult, megszületett a véglegesnek tekintett neoabszolutizmus. Magyarország közigazgatását az új igazgatási elveknek megfelelően ismét át kellett szervezni. A szervező rendelet kidolgozására 1852 elején a birodalmi tanács tagjaiból és az érintett miniszterekből bizottságot alakítottak ki,⁴⁵ melynek javaslatát császári jóváhagyás után 1853. január 19-én tették közzé.⁴⁶ A rendelet Magyarország széttagolását akarta véglegesíteni. Az eddig egységes Helytartóságot öt osztályra osztották. A helytartósági osztályok, megszüntetve az ország eddig egységes kormány szervét, kitelepültek a kerületi székhelyekbe. A kerületeket csupán a helytartó személye kötötte össze, az élükön álló helytartósági alelnökök nagyobb önállóságot kaptak, és Béccsel az eddiginél közvetlenebb kapcsolatba kerültek. A megyehatóságok jogköre változatlan maradt, számuk azonban tovább csökkent, Árvát Turóccal, Csanádot pedig Békéssel vonták össze. Járási szinten a közigazgatási és igazságszolgáltatási szolgabíróságokat, a központi, tisztán politikai járások kivételével összevonták, és úgynevezett vegyes szolgabíróságokat hoztak létre. Albrecht főherceg a még 1852. július 19-én kiadott rendelete értelmében a megyehatóságok alá vonta az eddig földesúri joghatóság alá tartozó községeket, így a törvényhatóságok a területükön található községek teljes jogú, első fokú közigazgatási, politikai és joghatóságává váltak.⁴⁷ Az új járási beosztás 1854. április 29-én lépett életbe.

A katonai és polgári kormányzatot az ostromállapot 1854. május 1-jei megszüntetését követően választották véglegesen szét. Albrecht főherceg kormányzói és a helytartósági alelnökök egymással ütköző jogkörét az 1856. december 31-i rendelet hangolta össze. Az ország legfelső politikai hatósága a főkormányzóság lett, ennek voltak alárendelve a politikai és rendőri hatóságok. A helytartósági osztályok azonban a hozzájuk utalt ügyekben országos politikai és közigazgatási főhatóságokká váltak.⁴⁸

A bürokratikus kormányzás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, a rendszernek nem sikerült szilárd bázist kiépítenie. Az 1850-es évek végének pénzügyi válsága, valamint a császárság külpolitikai sikertelensége Ferenc Józsefet változtatásokra kényszerítette. A villafrancai fegyverszünet után keletkezett laxenburgi manifesztum ígéretet tett a törvényhozási és közigazgatási változásokra.⁴⁹ Az 1859. augusztus 22-én végrehajtott kormányalakítás során Bachot és Kempent felmentették tisztségükből, és az új kabinet élére gróf Rechberg került. Mivel a Rechberg-kabinet kitartott a centralista abszolutizmus mellett, nem sikerült stabilizálnia a birodalom helyzetét. 1860. március 30-án Albrecht főherceget felmentették tisztségéből, a közigazgatás és a főparancsnokság élére a magyar származású Benedek Lajos tábornagynak neveztek ki.⁵⁰ Az 1860. április 19-i keltezésű legfelsőbb kézirat újra egyesítette a Helytartóságot, ígéretet tett az igazgatás önkormányzati alapú átalakítására.⁵¹ Ferenc József a magyar konzervatívokat bízta meg az ország új alkotmány-koncepciójának elkészítésével. A gróf Szécsen Antal által megfogalmazott, 1860. október 20-án kiadott, októberi

⁴⁵ Sashegyi 58.

⁴⁶ Magyarországot illető Országos Kormánylap. (a továbbiakban: MOK) 1853. 75-122.

⁴⁷ MOK 1852. 220-222.

⁴⁸ Sashegyi 64.

⁴⁹ Pesti Napló, 1859. július 15.

⁵⁰ Berzeviczy III. 51.

⁵¹ Pesti Napló, 1860. április 21.

diploma néven ismertté vált államirat az abszolutizmus centralista szakaszának a végét jelentette.⁵²

A magyar történetírásban a korszak vármegyei tisztikarának képével szorosan összefonódik a passzív ellenállás elmélete. Tanulmányunk következő részében arra keressük a választ, hogy a három vizsgált vármegye életében milyen változásokat hozott a forradalom és szabadságharc, majd a Bach-rendszer, kik szolgáltak az abszolutizmus hivatalaiban, mi lett a sorsuk a szabadságharc alatt szolgálatban álló tisztviselőknek, s milyen szerepet töltöttek be a vármegyei vezetésen belül a birodalom más területeiről származó idegen hivatalnokok.

Tanulmányunk mottójául Hőke Lajos önéletrajzi ihletésű szavait választottuk.⁵³ Hőke azért érdemel különleges figyelmet, mert történelmi irodalmunk leggyakrabban az ő szavaival, gondolataival jellemzi az ötvenes évek passzív rezisztenciáját.⁵⁴ Saját bevallása szerint még a nagyszebeni börtönben Deák 1850. április 25-i Schmerlinghez írott levelét olvasva határozza el, hogy 10-20 holdas birtokára húzódva várja ki az alkotmány visszaállítását.⁵⁵ Hőke leírásából megtudjuk, hogy a passzív magatartást vállaló hazafiak ebben a korban az osztrák hatalmat nem segítették, annak támogatást nem adtak, a közigazgatás döntéseit csak kényszer hatása alatt teljesítették, a végrehajtásban részt nem vállaltak, az adót csak akkor fizették, ha érte jöttek, a fuvarral késtek, a katonaság elől rejtegettek. „Igaz magyar ember” németül nem értett, minden kérdésre nem tudom, nem ismerem, nem láttam volt a felelet. A nemesi családokba osztrákok és azok kiszolgálói nem voltak hivatalosak, a hölgyek kerültek velük az érintkezést, így a társasági élet számára nem léteztek. A passzivitás mozgalmának sarkalatos eleme volt a hivatali szolgálat megtagadása, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban vállalt munka elutasítása, hiszen a társadalom kivette magából azokat, akik vétettek ezen elvárással szemben. A mozgalom hatását pedig a következő szavakkal jellemzi: „A világtörténelemben egyedülálló tünemény, hogy az osztrák katonai uralmat, amely két-százezer szuronyra támaszkodott, a magyar nemzet csupa szenvedőleges ellenállása, ... megtörte és végképp megbuktatta.”⁵⁶

Hőke Lajos hazafias kitartásának azonban vannak kevésbé heroikus mozzanatai is: az Országos Levéltárban megőrzött személyügyi kimutatás szerint az 1814-ben a Somogy vármegyei Endréden született Hőke Lajos 1850 és 54 között Pest-Pilis megye kiadója, majd fogalmazója, 1854-től 1860-ig pedig Szolnok megye titkára volt.⁵⁷ A passzív ellenállás, a birtok magányába való visszahúzódás tehát legfeljebb vágyként élhetett a volt nemzetőr szívében. Tanulmányunk végén választ szeretnénk találni arra, hogy a három vármegye nemesége számára vágy vagy valóság volt a vidéki birtokokra való elvonulás, esetleg visszaszorulás.⁵⁸

⁵² Deák Ferenc beszédei. Szerkesztette: Kónyi Manó. Budapest, 1886. II. kötet. 492-504.

⁵³ Hőke Lajos: Magyarország újabkori története. 1815-1892-ig. II. kötet. Nagybecskerek, 1893. 463 (a továbbiakban: Hőke)

⁵⁴ Hőke szavai térnek vissza a forrás említése nélkül Szabad Györgynél (Szabad György: Az abszolutizmus rendszerének kialakítása. In: Magyarország története. főszerkesztő Molnár Erik. II. kötet. Budapest, 1967. 25-26.) és Somogyi Évánál is. (Somogyi Éva: Abszolutizmus és kiegyezés 1849-1867. Budapest, 1981. 76.)

⁵⁵ Hőke 463.

⁵⁶ Hőke 455. és az azt követő oldalak

⁵⁷ Magyar Királyi Udvari Kancellária iratai. Személyügyi nyilvántartási iratok. (a továbbiakban: OL D 188.) 3. csomó 367. főlő. (Életrajzi adatai megtalálhatók szinte valamennyi magyar lexikonban.)

⁵⁸ A passzív ellenállással foglalkozó legfrissebb munkákat lásd: Benedek Gábor: Ciszlajtániai képviselők a neoabszolutizmus-kori Magyarországon. AETAS, 1995. 4.; Deák Ágnes: Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851-1852-ben. AETAS, 1995. 4.; Tóth Tamás: Lajtántúli tisztviselők a szolgabírói hivatalokban. Sic itur ad Astra, 1995. 1-2.; Pap József: A Helyes- és Külső-Szolnok vármegyei politikai elit és a passzív ellenállás. AETAS, 1998. 2-3.

Csanád vármegye

Csanád vármegye a 19. században az ország legkisebb megyéi közé tartozott. Fényes Elek 1847-es adatai alapján területe 29 ezer négyzetmérföld, népessége 75 372 fő volt, amely 3 mezővárosban, 6 faluban és 24 puszán élt.⁵⁹ Az ötvenes évek végére a lakosság 97 279 főre emelkedett, nemzetiségi összetétel tekintetében pedig 57,5% magyar, 19,7% szlovák, 12,2% román, 3,9% szerb, 2,4% zsidó volt.⁶⁰ A megyei nemesség lélekszáma 1847-ben 2 416 fő, de közülük közgyűlési szavazati joggal csak a 643 felnőtt férfi bírt.⁶¹ A nemesi családok többsége minimális földbirtokkal rendelkezett, a megye legnagyobb birtokosa a kincstár és a Csanádi püspökség volt, mellettük csak a földelái Návayak és a tornyai Marczibányiak birtokai voltak jelentősek. A nemesek többsége kincstári bérlőként vagy zálogbirtokosként gazdálkodott.⁶² 1820-ig Csanád vármegye egy főszolgabíróság alá tartozott, melyet két járásra, a makóira és a battonyaira osztottak fel. E beosztást 1820-ban a nagylaki, majd 1840-ben a palotai járás megszervezésével egészítették ki, ezzel párhuzamosan a battonyai járás főszolgabírósági rangot kapott. 1840-ben a makói főszolgabíróság alá a nagylaki, a battonyai főszolgabíróság alá pedig a palotai szolgabíróság tartozott. Az átszervezésekre a bűntügyek megzsaporodása miatt volt szükség. 1845-ben a palotai járást megszüntették, majd 1848. június 15-én újrászervezték. Az így kialakult közigazgatási szerkezet 1849-ig változatlan maradt, majd 1860-ban ismét ez képezte a megye újjászervezett közigazgatásának az alapját.⁶³

Csanád, a korábbi kormányparti vármegye az 1832-es országgyűlési választások után a mérsékeltellen ellenzéki megyék közé tartozott. Az 1836. december 29-i közgyűlésen már viharos lelkesedéssel állt ki az ellenzék mellett, követelte az országgyűlési ifjak ellen indított eljárás beszüntetését és a Törvényhatósági Tudósítások engedélyezését.⁶⁴ 1842 tavaszán a megyei közgyűlés elfogadta a szatmári 12 pontot és felszólította Szatmár vármegyét, hogy következetesen álljon ki eredeti programjának teljesítése mellett. Az 1846-tól a makói Nemzeti Körbe tömörült megyei ellenzéknek Návay Tamás vezette, aki 1842-től másod, majd 1843-tól helyettes első alispán, 1845 és 1848 között pedig tisztség nélkül irányította a megyei közéletet. 1847-ben kiéleződtek a megyei pártharcok, végül az utolsó rendi országgyűlésre a két párt megegyezése alapján a megye Posonyi Ferencet és Rónay Jánost küldte.

A forradalmi események hírére Bánhidy Albert másodalispán március 20-ára rendkívüli közgyűlést hívott össze, amely a rend fenntartása érdekében egy központi állandó választmány felállításáról intézkedett. Az április 5-i közgyűlés megbízta a központi bizottmányt, hogy a kor igényeinek megfelelően dolgozza ki a megyei népképviselő alapelvét. Návay Tamás bizottmányi elnök április 12-én adta elő a javaslatot, amely a nem nemes megyei lakosok számára 200 főnként megyei népképviselő választását indítványozta. A választásokat megtartották, de a névjegyzék nem maradt fenn. A május 1-jén tartott közgyűlésen meghallgatták a követjelentéseket és kihirdették az áprilisi törvényeket, ezután megalakult a megyebizottmány és határoztak a megye választókerületi beosztásáról. Az első népképviselői

⁵⁹ Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847 (a továbbiakban: Fényes 1847.) 352.

⁶⁰ Géczi Lajos: Csanád megye közigazgatásának átszervezése a neoabszolutizmus első éveiben. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből X. Szerkesztette: Blazovics László. Szeged, 1986. (a továbbiakban: Géczi) 63-64.

⁶¹ Fényes 1847 354.

⁶² Ruszoly József: Az országgyűlési népképviselő kezdeti Csanád vármegyében. 1848-1875. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század. Szerkesztette: Farkas József. Szeged, 1978. (a továbbiakban: Ruszoly 1978.) 165.; Barna János – Sümehy Dezső: Nemesi családok Csanád vármegyében. Makó, 1913. VI.-VII.

⁶³ Ifj. Palugyai Imre: Magyarország történeti, földtani és állami legújabb leírása. IV. kötet. Pest, 1855. 143-144.

⁶⁴ Ruszoly 1978. 166.

választásokat június 21-én tartották.⁶⁵ A megyei nemzetőrséget májusban kezdték el szervezni, azonban bevetésére csak decemberben került sor, ekkor egy század gyalogos Gyöngyösi János, és egy század lovas Hofbauer Sándor nemzetőrszázadosok vezetésével Aradra vonult, létszámuk 400 főt tett ki. 1849 májusáig tartózkodtak az aradi ostromseregben, innen hazatértek Makóra, ahol feloszlatták őket.⁶⁶ A megye utolsó bizottmányi ülésére, Sántha Sándor elnöke alatt 1849. augusztus 3-án került sor,⁶⁷ Schlik csapatai másnap vonultak be Makóra.⁶⁸

Az 1848 előtti utolsó tisztújítás 1845-ben zajlott le Makón, Csanád vármegye székhelyén. A megye 1845-ös tisztújításkor megválasztott 39 fő közül a szabadságharc után a teljes vizsgált időszak alatt 21 fő (54%) vállalt hivatali szolgálatot. A továbbszolgálók egyenletesen oszlanak el a felső- és középvezetők, valamint a beosztott hivatalnokok között.⁶⁹ A forradalom és szabadságharc időszakában kisebb változásokkal ez a tisztikar állt szolgálatban.

Temcsváry Istvánt, Csongrád megye volt alispánját már a császári csapatok megérkezése előtt, 1849. augusztus 2-án kinevezték Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává.⁷⁰ Csanád vármegye élére 1849. augusztus 4-én Posonyi Ferenc kormányzó alispánt állították, akit megbíztak a tisztikar újjászervezésével, a kompromittálódott személyek eltávolításával.⁷¹ Az új tisztikar kinevezésére 1849. augusztus 29-én került sor. A megyehatósági iratok között szereplő kimutatás⁷² szerint a szabadságharc leverését követő augusztusi napokban a megye tisztikara mindössze 24 főből állt, közöttük 10 új ember bukkant fel,⁷³ ők alkották a felsővezetés 37,5, a középvezetők 41 és a beosztottak 50%-át. Mellettük azonban a legjelentősebb csoportot a szabadságharc tisztikarának maradványa alkotta, amely a felsővezetők 62,5, a középvezetők 41, a beosztottak 50%-át adta. Rajtuk kívül még két reformkori hivatalnok szolgált a tisztikarban. Érdemes kiemelni Posonyi Ferenc megyefőnök, Lonovits László alispán, Lonovits Károly és Tarnay László főszolgabíró nevét, hiszen Posonyi a megye 1847-48-as követe, Kossuth lelkes híve, a két Lonovits 1848-49-es megyei tisztviselő, Tarnay pedig honvéd volt. Decemberre a felsővezetés számbeli növekedése révén a vármegye tisztikara elérte az 1850-es évekre jellemző létszámot, 27 főre emelkedett.⁷⁴ A három új hivatalnok közül kettő rendelkezett 1848-49-es hivatali múlttal: Kiss János levéltáros 1848-ban részt vett a verseci csatában, 1849-ben pedig helyettes hivatalnok, Mátéffy Pál megyei főmérnök, bár az augusztusi listán nem szerepelt, valószínűsíthető, hogy 1842 óta folyamatosan viselte hivatalát. A 24 tisztviselő közül 15 főnek lehet a származási helyét, tartós lakhelyét megállapítani, tizenhárman laktak a reformkor óta Csanád megyében.

⁶⁵ Ruszoly 1978. 169-170.

⁶⁶ Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv. Szerkesztette: Blazovich László. Szeged, 1985. (a továbbiakban: Blazovich) I. kötet. 343.

⁶⁷ Blazovich 355.

⁶⁸ Csongrád megye kézikönyve. Főszerkesztő: Dr. Kasza Sándor. 1997. 40.

⁶⁹ Tanulmányunkban a felsővezetői kategóriába a megyék fő- és alispánjait, megyefőnökeit, a különböző hivatalok vezetőit (például számvevőség, mérnöki kar, orvosi kar, jegyzői hivatal), valamint a főszolgabírókat; a középkategóriába a hivatalok középvezetőit, a beosztott bírósági ülnököket, szolgabírákat; az alsó kategóriába a hivatali írnokokat, tollnokokat, díjnokokat, járási esküdteket soroltuk be.

⁷⁰ Gyulai Gaál Endre szegedi kerületi főbiztos iratai. Általános iratok (OL D 82) 159/1849.

⁷¹ Csanád megye császári királyi Megyehatóságának iratai. 1849-54. (a továbbiakban: CsmL CsmH IV. B 151.) 1879/1850.

⁷² CsmL CsmH IV. B. 151. 291/1849.

⁷³ Az új emberek kategóriájába tartozó személyek előéletéről sem a megye, sem pedig a teljes kutatási adatbázisban nem sikerült adatokat találni. Az OL D 188. fond személyügyi kartonjainak áttanulmányozása alatt arra a következtetésre jutottunk, hogy a beosztott, újonnan megjelenő hivatalnokok között pályájukat elkezdő fiatalokat kell keresnünk, akikről nem minden esetben maradt fenn személyi karton.

⁷⁴ CsmL CsmH IV. B. 151. 1849 487.

1849 augusztusában a megyét Csongrád és Békés vármegyével, valamint Szeged szabad királyi várossal a szegedi polgári kerületbe sorolták be. Ennek élére Gyulai Gaál Eduárd került, aki célzott a III. osztrák hadtestnél kormánybiztosként teljesített szolgálatot.⁷⁵ A szegedi polgári kerületet október 17-én a nagyvárad katonai kerülethez csatolták.

1849. október 27-én Posonyi Ferencet nevezték ki megyefőnökné, aki november 7-én tette le a hivatali esküt.⁷⁶ Így a megye kikerült Temesváry irányítása alól, és közvetlenül a polgári kerülethez kapcsolódott, ezzel helyreállt Csongrád megyétől való függetlensége.

Csanád vármegye októberi elveken alapuló új járási beosztása novemberben lépett életbe, ezt Gyulai Gaál csak 1850. január 22-én véglegesítette. A vármegye területét három járásra osztották, a megszüntetett negyedik járás személyzetét, a szolgabíró és az esküdtest bírói minőségben alkalmazták.⁷⁷

1850 februárjában Gyulai Gaál Eduárd a személye iránt érzett ellenszenvre hivatkozva lemondott állásáról,⁷⁸ helyére Haynau Cseh Eduárd volt baranyai kormánybiztosot nevezte ki. Cseh februárban a nagyvárad katonai kerület kormánybiztosi állását is megkapta.⁷⁹ 1850 júniusában Posonyi Ferenc az ellene indult feljelentési hullám hatására beadta lemondását, helyére Zsitvai Józsefet, Szerém megye volt alispánját nevezték ki.⁸⁰ 1850. július 29-én Geringer Békés megye irányítását is Zsitvaira bízta, aki Gyulára tette át székhelyét és egyesítette a két megyefőnöki hivatalt.⁸¹ A két megye közigazgatása akkor még független maradt ugyan egymástól, de ez a lépés előrevetítette Csanád vármegye későbbi sorsát is.

1851 februárjában Zsitvai Józsefet kinevezték helytartósági tanácsosnak, a megye megüresedett főnöki állásába pedig Nábráczky Antal került. 1851-ben tárgyalások kezdődtek a közigazgatási szerkezet átalakításáról. Cseh Eduárd a megyét takarékosági elvekre hivatkozva az addigi három helyett két járásra szeretne volna beosztani. Ezt Nábráczky ellenezte, mert így nem lehetett két azonos súllyal rendelkező járást létrehozni.

Az 1851-es 29 főből álló ideiglenes tisztikar⁸² 51,7%-át adták az 1848-49-es megyei irányításban szerepet játszó emberek, a tisztikar 87,5%-a származott a vármegyéből. Legnagyobb arányban a felsővezetésen belül találkozhatunk velük, a 8 főből 7 tartozik ebbe a kategóriába. Az 1849. decemberi tisztikar vezetése azonban átalakult, Posonyi lemondott, Tarnay László pedig elvesztette állását. Nábráczky Antal, az új megyefőnök, 1825 óta teljesített közigazgatási szolgálatot, 1851. áprilisában Szabolcs megyei főszolgabírói állásából nevezték ki Csanád élére. Nagy Károly főorvos 21 éves szolgálati múlttal Pancsováról érkezett. Csiky Sándor főszolgabíró 1848-49-ben megyei aljegyző, Sánka Zsigmond főszolgabíró pedig a rögtönítélő bíróság elnöke volt. A 13 beosztott hivatalnok között található 9 új ember kivétel nélkül díjnoki vagy írnoki munkakört töltött be. Közülük csak kettőnek maradt fenn a személyi kártyája, ezért életútjukat nem lehet pontosan meghatározni.⁸³ A 7 középvezető között 2 új ember, 4 1848-49-ben szolgáló és 1 csupán reformkori múlttal rendelkező hivatalnok volt.

⁷⁵ OL D 81 1849. 1.; Sashegyi 272.

⁷⁶ CsmL IV. B 151. 1/1849. jegyzőkönyv

⁷⁷ Csanád vármegye 1849. novemberi járási beosztása CsmL IV. B 151. 368./1849.

⁷⁸ CsmL IV. B 151. 665/1850.

⁷⁹ CsmL IV. B 151. 785/1850.

⁸⁰ CsmL IV. B 151. 2781/1850.

⁸¹ CsmL IV. B 151. 3380/1850.

⁸² CsmL CsmH IV. B. 151. 297/1851.

⁸³ Példaértékű lehet Sepsy Pál pályafutása: 1824-ben született a Borsod megyei Bükkzszeren, filozófiai és jogi tanulmányokat végzett 1844-45-ben Egerben, magyarul, németül, és latinul beszélt. 1849 októbertől 1851 áprilisáig kancellista a Püspökladányi szolgabírói szolgálaton, ezután 1854 februárig kiadó Csanád vármegyében. 1854 februárja után pedig Békés-Csanád vármegyében kiadó. Ezt követően tollnok, Fehérgyarmaton. OL D 188. 8. csomó 372. főlő.

15 tisztviselő meglévő személyügyi kartonja alapján részletesebben is lehet elemezni a tisztikar egy részének összetételét.⁸⁴ A megye 8 felső vezetője közül hatnak a kartonját sikerült megtalálni: ketten származtak Csanád vármegyéből, átlagéletkoruk 40 év volt, valamennyien beszéltek németül és latinul, négyen emellett románul és szerbül, Havas Lajos megyei titkár még franciául, angolul és olaszul is értett. Mindnyájan felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. 1848-49-ben közülük négyen szolgáltak valamilyen beosztásban. Kókényessy János számtartóról csak annyit árul el a kartonja, hogy jogi végzettséggel bírt. A 8 beosztott hivatalnok közül három volt csanádi, kettőnek a származása ismeretlen, átlagéletkoruk 29 év, ketten latinul és németül, négyen emellett románul beszéltek, és valamennyien felsőfokú végzettségűek voltak, 1848-49-ben 4 fő szolgált. 1851-ben tehát a tisztikar e részének minden tagja felsőfokon képzett, több nyelven beszélő hivatalnok volt, 60% beszélt románul, amely a megye nemzetiségi összetétele miatt volt fontos. A csoport 40%-a csanádi születésű, kettőnek a születési helye ismeretlen, és 53%-uk szolgált 1848-49-ben.

Az 1853. január 10-én megszületett császári rendelet Csanád és Békés vármegyék egyesítését írta elő.⁸⁵ Az egyesítésnek 1853. augusztus elsejére be kellett volna fejeződnie, ám az egyesítési tárgyalások elhúzódtak. Még az egyesülés előtt kinevezték Békés-Csanád vármegye új megyefőnökét, Bonyhád Perczel Gyulát,⁸⁶ aki eddig Békés megye főnöke volt. Ferenc József 1853. november 15-én hagyta jóvá Csanád új járási beosztását, amely a megyét a korábbi három helyett két járásra, a makóira és a battonyaira osztotta fel.⁸⁷

Csanád vármegye tisztikarát 1854-ben az egyesítés előtt 27 fő alkotta. 14 személy nem rendelkezett 1849 előtti vármegyei múlttal, közülük csupán egy fő, Bonyhád Perczel Gyula, az új megyefőnök nem szerepelt az 1851-es tisztikarban. A megye vezetésében egyedül az új megyefőnök kinevezése jelentett tehát változást.⁸⁸

A két megye egyesülése és az új járási beosztás 1854 januárjában lépett életbe, addig Csanád élén Nábráczky állt, a teljes irányítást Perczel január 24-én vette át. A hivatalos ünnepi aktusra 1854. február 1-jén került sor. Az ekkor elvesztett függetlenségét Csanád vármegye az októberi diplomával nyerte vissza.

Csanád vármegye tisztikarában a Bach-rendszer alatt egészen a megye megszüntetéséig jelentős szerepet játszottak a megye reformkori és szabadságharc alatti tisztviselői. Részarányuk 50% körül mozgott, míg a vezetésen belül felülreprezentáltak jelennek meg, addig a beosztottak között csupán 25%-ban vannak jelen. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Csanád vármegyében az abszolutizmus-kori szakértelműeknek megfelelő rangban alkalmazták a tapasztalt közigazgatási hivatalnokokat, az alacsonyabb állásokat pedig a tanulmányaikat befejezett fiatalokkal töltötték be. A vizsgált korszakban nem találtunk külföldi születésű hivatalnokokat, a megyei tisztikarban a megye nemessége képviselte magát döntő arányban. A levéltári források alapján tehát nem igazolható, az a feltételezés, mely szerint a csanádi nemesség korábbi pártállásától függetlenül egyöntetűen tartózkodott a hivatalvállalástól.⁸⁹

⁸⁴ OLD 188. 1.-10. csomó

⁸⁵ 1853. 76.

⁸⁶ Bonyhád Perczel Gyula 1840-től a Tolna megyei völgysegi járásban alszolgabíró, majd 1843-ban főszolgabíró, 1849 és 1850 között ugyanitt főszolgabíró. 1851. március 21-től Békés, majd Békés-Csanád vármegye megyefőnöke, 1856-tól Vas vármegye főnöke, 1859-től cs. kir. kamarás. (In: Nagy Iván: Magyarország nemesi családjai címerekkel és nemzetrendi táblákkal. P-R. 1857. Pest. Reprint. 218.)

⁸⁷ Csanád vármegye új járási beosztása: CsmL IV. B 151. 307./1854. közli: Géczi 85.

⁸⁸ Müller naptára 1854-re. Pest, 1853. 244.

⁸⁹ Blazovich II. 30.

II. Somogy vármegye

Fényes Elek adatai alapján a megye lakossága 1836-ban 213 842 fő volt, nemzetiségi összetétel szerint 87,2% magyar, 4,7% horvát, 4,02% német, 2% szerb, 1,8% zsidó, 0,2% szlovák. A lakosság 30 mezővárosban, 284 faluban és 115 pusztán élt.⁹⁰ Csorba József művében az 1851-re vonatkozó adatok alapján a megye lakossága 226 950 fő, a nemzetiségi összetétel pedig 82% magyar, 8,2% német, 5,6% „tót”, 3% zsidó, 0,6% cigány.⁹¹ Fényes szerint 1857-ben 258 437 fő lakja a megyét, amelynek 94,5%-a magyar, 2,8%-a horvát és 2,7%-a német nemzetiségű.⁹² A nemesség lékszámát ifj. Palugyai Imre 1848-ban 10 768 főre teszi.⁹³ A vármegye területe 5 járásra: a marcalira, a kaposira, az igalira, a szigetvárra és a babocsaira oszlott.⁹⁴ A közigazgatás átszervezését már az 1840. január 18-án összehívott közgyűlés elhatározta, az ekkor tervbe vett központi szolgabírói hivatalt 1843-ban állították fel.⁹⁵

A reformországgyűléseken Somogy az ellenzéki vármegyék közé tartozott. Az 1839-40-es országgyűlésre készített követutasítás kiállt a nemesi adózás, a szólásszabadság, az önkéntes örökváltság, a nemtelenek birtokjoga, a szabad kereskedelem, a nemzeti bank létrehozása, a főispáni cím eltörlése, a Műegyetem és a Ludovika Akadémia felállítása, valamint a folyószabályozás és a vasútfejlesztés terve mellett.⁹⁶ Az 1847. október 18-i közgyűlésen ennek ellenére a két „párt” megegyezése értelmében a konzervatív Szegedy Sándort és Tallián Jánost választották követnek, Tallián ezt nem fogadta el, Szegedy pedig 1848 elején lemondott. Így végül az utolsó rendi országgyűlésen Somogyot az ellenzéki Madarász László és Inkéy Zsigmond képviselte.⁹⁷

Az 1848. március 14-i közgyűlés, Pest megye átiratához csatlakozva, független nemzeti kormány felállítását és alkotmányos engedményeket követelt az uralkodótól, és felszólították követiket, hogy lépjenek fel a „tehetősebb nép” felfegyverzése érdekében.⁹⁸

A pesti forradalom eseményeiről a megyében először Kacskovits Ágoston uradalmi ügyész értesült.⁹⁹ Másnap, március 17-én megérkezett Pozsonyból a követjelentés, aminek hatására 23-ára rendkívüli közgyűlést hívtak össze. Ezen kihirdették a cenzúra eltörlését és a jobbágyszabadságot. Március 27-én a közrend fenntartása érdekében a másodalispán elnöke alatt választmányt jelöltek ki. A rendi vármegye 1848. május 1-jei utolsó ülésén felolvasták a követjelentéseket és kihirdették az áprilisi törvényeket, s másnap megalakult a megye 293 fős bizottsága.¹⁰⁰ Miután az István főherceg nádor által kinevezett főispán, Zichy

⁹⁰ Fényes Elek: Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836. (a továbbiakban: Fényes 1836.) I. kötet. 206-207.

⁹¹ Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857. (a továbbiakban: Csorba) 14.

⁹² Fényes Elek: A magyar birodalom nemzetiségei, és ezek száma vármegyék és járasok szerint. Pest, 1867. (a továbbiakban: Fényes 1867.) 44.

⁹³ Ifj. Palugyai Imre: A megyerendszer hajdan és most. IV. kötet. Pest, 1848. (a továbbiakban: Palugyai) 180., ugyanitt a lakosságot 1830-ban 167 018, 1839-ben 166 820, 1842-43-ban 212 261 főre teszi.

⁹⁴ A részletes járási beosztás: Fényes 1836. 212-241.

⁹⁵ Reiszig Ede: Somogy vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Szerkesztette: Dr. Csánki Dezső. Budapest, é. n. (a továbbiakban: Reiszig) 518.

⁹⁶ Reiszig 519.

⁹⁷ Reiszig 520.

⁹⁸ Andrássy Antal: Noszlopy Gáspár szolgabírói évei (1846-1848). Somogy megye múltjából. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1980. (a továbbiakban: Andrássy 1980.) 253.

⁹⁹ Tjédt hangvétele levelét közli: Kanyar József: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. Kaposvár, 1967. (a továbbiakban: Kanyar) 201-202.

¹⁰⁰ Reiszig 522.; Andrássy 1980. 255.

János állását nem fogadta el, az új főispán Sárközy Albert, volt alispán lett. A megye köztestületben álló vezetője június 17-én foglalta el tisztségét.¹⁰¹

A nemzetőrök összehívása május 26-án kezdődött meg, első csoportjuk Csány László kormánybiztos vezetésével már június 13-án a Drávához vonult. A vármegyei nemzetőrség ügycincéi intézésére fiókválasztmány alakult. Ennek ellenére Somogyban is sok gond adódott a nemzetőrökkel, a Gyékényestől Sellyéig terjedő somogyi védelmi vonalra elméletileg 7 000 nemzetőrnek kellett ügyelnie, azonban a nyári munkák beköszöntével egyre hiányosabban jelentek meg a váltószázadok.¹⁰² A legnagyobb problémát Somogyban is a pénzhány okozta, ezért akadózott az élelmezés. Mivel a lakosságnak csupán kis része felelt meg a vagyoni cenzusnak, a nemzetőrköteles férfiaknak havonta kellett szolgálatba vonulniuk, s augusztus végétől már tömegesen érkeztek a felmentési kérelmek.¹⁰³ Harcértéküket jellemzi, hogy amikor parancsot kaptak a Darányról Barcsra történő előrenyomulásra, nagy részük beteget jelentett, vagy megfutamodott, ugyanis nem tudták, hogy az előrenyomulás célja csupán egy tábori mise meghallgatása volt. A megyei nemzetőrség szervezésétől elkülönülve zajlott a honvédtoborzás, májusban a megye önkéntesei a Pécsen felállított 8. honvédszászlóaljba vonultak be.¹⁰⁴

Jelačić támadásának hírére a megyei tisztviselők szétfutottak, az ellenállás szervezésével cgyedül Sárközy Albert főispán és teljhatalmú kormánybiztos próbálkozott. Összegyűjtötte a népfelkelőket és 12 faággyúval a horvátok ellen vonult.¹⁰⁵ Barcs mellett azonban, miután az ágyúk szétrepedtek, a nemzetőrök és a népfelkelők futásnak credtek, a horvátok pedig szeptember 22-én ellenállás nélkül foglalhatták el Kaposvárt.¹⁰⁶ Az átvonuló horvátok hátában komoly gerilla tevékenység bontakozott ki, az utánpótlási vonalak zaklatása során körülbelül 1000 főt sikerült a nemzetőrségnek foglyul ejteni.¹⁰⁷

Somogy vármegyében, 1849 januárjáig az 1846-ban megválasztott tisztikar szolgált, amely 51 főből állt. Közülük a Bach-korszakban 14 fő (27%) vállalt hivatali szolgálatot, 8 fő a középvezetők, 3 fő a felsővezetők, 3 fő a beosztottak közül került ki.¹⁰⁸

A Magyarország elleni támadás során Nugent tábornok Johann Burits vezérőrnagyot rendelte ki Somogy megszállására. Burits erről 1849. január 15-én Kaposváron kelt levelében értesítette a vármegyét. Windisch-Grätz Czindery László volt főispánt nevezte ki Somogy vármegyei császári biztosának. Czindery január 23-án érkezett meg Kaposvárra, az új tisztikart pedig február 1-jén alakította meg, mely 70 főből állt.¹⁰⁹ 16 fő (23%) ekkor szerepelt először a vármegye vezetésében, az 1846-os tisztikarból 27 főt (39%) megerősített állásában, 26 fő (37%), aki 1846 után szerzett vármegyei tisztséget, szintén tovább szolgált, egy fő pedig 1846 után újra bekerült a tisztikarba. Az osztrák megszállás után a teljes tisztikar tovább folytatta megyei szolgálatát, ők a felsővezetés 81, a középvezetés 70, a be-

¹⁰¹ Reiszig 525.; Andrassy 1980. 256.

¹⁰² Dr. Bősze Sándor: Somogy története. Somogy megye kézikönyve. Szerkesztette: Dr. Kasza Sándor. 1998. (a továbbiakban: Bősze 41.)

¹⁰³ Andrassy 1980. 258., A somogyi nemzetőrség szervezéséről lásd Aradi Péter: A Dráva vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. Somogyi Almanach. 16-17. szám. Kaposvár, 1972.

¹⁰⁴ Reiszig 525.

¹⁰⁵ A feldolgozásokban 30-40 ezer népfelkelő szerepel (Reiszig 526., Bősze 41.), ezt a hatalmas számot azonban erős kritikával kell fogadnunk!

¹⁰⁶ Reiszig 526.; Bősze 41.

¹⁰⁷ A somogyi népfelkelők harcairól: Varga János: Népfelkelők és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, 1953.

¹⁰⁸ Somogy megyei Levéltár, Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: SmL IV. 1.) 1846. április 30-i jegyzőkönyv.

¹⁰⁹ Reiszig 527., valamint Andrassy Antal: Somogy a császári megszállás alatt. (1849. január-április.) Somogy megye múltjából. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1974. (a továbbiakban: Andrassy 1974.) 175-176.

osztottak 84%-át adták. A Czindery-féle tisztikarból a Bach-korszakban 28 fő (40%) vállalt hivatali szolgálatot.

A császári biztos nagy lendülettel látott hozzá az ideiglenes közigazgatás megszervezéséhez, március közepén önálló közlönyt jelentetett meg Somogy megyei Hivatalos Tudósítások címmel.¹¹⁰ Megyeje érdekében többször közbenjárt Windisch-Grätz hercegnél, a kötelező fegyver-beszolgáltatást ugyan nem sikerült eltöröltetni, de a megyére kivetett 1560 újonc sorozását nyugalmasabb időre halaszthatta. Czindery a forradalom utáni időkre önálló rendezési tervet dolgozott ki, amely Windisch-Grätz érdeklődését is felkeltette.¹¹¹

Eközben március 18-án Noszlopy Gáspárt, a Debrecenbe menekült somogyi szolgabírót Kossuth Somogy kormánybiztosává nevezte ki. A hadi helyzet alakulása miatt Noszlopy április közepéig nem is gondolhatott arra, hogy megyéjébe hazatérjen, a kedvező időpontig Perczel délvidéki seregében tartózkodott.¹¹² Végül április 19-én Bajánál 36 önkéntes élén átkelt a Dunán és elindult a megszállt Somogy felé. Április 24-én az önkéntesek szétszédtek a somogyi falvakba és megkezdtek a felkelés szervezését. Noszlopy közeledésének hírére a megye tisztviselői 25-én, a császári katonaság pedig 29-én elhagyta Kaposvárt, ahova a népfelkelők május 1-jén vonultak be.¹¹³ A május 7-i népgyűlés felruházta a kormánybiztost az új tisztikar kinevezésének jogával. Noszlopy megkezdte annak szervezését, és a megyebizottmány 1849. május 14-én tartott első ülésén jóváhagyta azt.¹¹⁴ A történeti irodalomban élő kép szerint az új tisztikarban Noszlopy barátai és rokonai vitték a fő szerepet.¹¹⁵

Noszlopy Gáspár valóban teljesen átalakította a megye vezetését. A Czindery-féle tisztikarból csupán 7 fő (8%), 2 felső- és 5 középvezető kapott bizalmat.¹¹⁶ Az általa kinevezett 87 tisztviselő közül 58 fő (66%) még nem viselt cselőtt vármegyei hivatalt, 21 fő pedig az 1848-49-es tisztikar osztrák megszállás alatt visszahúzódó tisztviselőiből került ki. Míg az új tisztviselők között 6 felső-, 38 középvezetőt, valamint 14 beosztottat találunk, addig a hivatali múlttal rendelkezők soraiból csupán 6 felső- és 12 középvezető, valamint 1 beosztott került ki. Noszlopy tehát alapjában véve új, a megyei hagyományoktól elszakadó tisztikart nevezett ki. Nem véletlen, hogy ennek a hivatalnoki állománynak csupán 7%-a, 6 fő kaphatott állást a szabadságharc leverése után.

Május és június folyamán a megye számára a legfontosabb feladatot az újoncozás megszervezése jelentette. Még az előző évben kiállítottak 2000 állandó önkéntes nemzetőrt, 3537 honvédet és 1800 gerillát,¹¹⁷ ehhez jött 1849-ben a 127. honvédszászlóalj alakított védősereg, melynek létszáma június 26-án 996 honvéd, 134 vadász, 135 huszár és 55 tüzér volt.¹¹⁸

Nugent június 12-én indította meg újabb támadását. A három irányból támadó osztrák sereg Iharosberénynél egyesült, létszáma 10 435 fő volt. Noszlopy június 22-én népfelkelést hirdetett, gyülekezőül a Jut község melletti erdőt jelölte meg. A fegyvertelen és fegyelmetlen népfelkelést azonban kénytelen volt felosztatni, és a 127. honvédszászlóalj katonáival

¹¹⁰ Kellmer Béla: Kaposvári Megyei Könyvtár Évkönyve. Kaposvár, 1957. 53-56.; Andrassy 1974. 180. 23. lábjegyzet.

¹¹¹ Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. Budapest, 1952. III. kötet. 17.

¹¹² Noszlopy Gáspár kinevezésének körülményeiről lásd: Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár kormánybiztossága (1849. március-augusztus.) Somogy megye múltjából. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1981. (a továbbiakban: Andrassy 1981.) 195-200.; Noszlopy megbízólevélét lásd: Kanyar 221.

¹¹³ Reiszig 528.

¹¹⁴ Kanyar 223-226., Andrassy 1981. 206.

¹¹⁵ Reiszig 529.

¹¹⁶ SmL IV. B 101. 1849. május 14-i jegyzőkönyv.

¹¹⁷ Andrassy 1974. 185.

¹¹⁸ Andrassy 1981. 222-223. Somogy megye 1848-49-ben körülbelül 9000 katonát állított ki, ezzel szemben 1841-ben a megye újonckontingense csupán 560 fő volt.

elhagyta a megyét.¹¹⁹ A zászlóalj hosszú vándorlás után augusztus 21-én komáromi erődbe érkezett meg, Noszlopy pedig illegálisba vonult.¹²⁰

A szabadságharc leverése után a soproni katonai kerület parancsnokságnak alárendelt megye élén rövid ideig Németh Péter, majd 1849 augusztusától Tallián János, volt főügyész és alispán állt.¹²¹ Tallián azonban csak azután foglalta el hivatalát, hogy Németh a visszautasítás esetére a felakasztatását helyezte kilátásba. Auguszt 21-én hagyta jóvá a tiszttakar felterjesztett névsorát, és a megyét az eddigi hat helyett hét járásra osztotta fel.¹²² 1850 decemberében Talliánt a soproni törvényszékre nevezték ki, helyére Hochreiter Ambrus, a Noszlopy által hazaárulónak nyilvánított főszolgabíró, Czindery másodalispánja lépett.¹²³ „Az önkényuralom benne szorgos, kötelességtudó hivatalnokot nyert, aki, ha az egykorú forrásoknak hihetünk, mindamellett, hogy az önkény szolgálatába szegődött, általános tiszteletnek örvendett.”¹²⁴ 1852. június 28-29-én Ferenc József Kaposváron tartózkodott, a császárlátogatást Berger József visszaemlékezése szerint a megyei nemesség visszahúzóda és a báméskodó sokaság némasága vette körül.¹²⁵

A megye 1851-ben szolgálatot teljesítő tisztikara – az esküokmányok szerint, melyek egy fő kivételével nem tartalmazzák a megyei alkalmazásban lévő díjnokokat és az írnokokat – 25 főt tett ki.¹²⁶ A 25 hivatalnok között csupán 4 új embert találunk. Bernáth József karádi főszolgabíró mellett három középvezető tartozik ebbe a kategóriába. Kapler András iktató és Scossa Sándor segédszolgabíró uradalmi ügyészi állásból került megyehatósági szolgálatba. A hivatalnoki kar legnagyobb részét az a 17 fő (68%) adja, akik a szabadságharc időszakában is szolgáltak, közülük 13 részt vett a Czindery-féle, 6 pedig Noszlopy-féle vezetésben. A megye 9 magas beosztású állásából nyolcat, 15 középvezetői állásából kilencet ők töltöttek be. A források alapján szinte teljes képet alkothatunk a megyei tisztikar képzettségéről, csupán két orvos és egy könyvelő személyi adatai ismeretlenek, de az orvosok esetében ettől el is lehet tekinteni.¹²⁷ A megye felsővezetésébe tartozó 9 fő közül 8 bizonyíthatóan Somogy megyei születésű, 1 fő születési helye ismeretlen. A legöregebb Kacskovits Ágoston számvevőszéki elnök (56 éves), a legfiatalabb pedig Bernáth András (32 éves), az átlagéletkor 45 és 50 év között mozogott. Mindnyájan értettek németül és latinul, négyen emellett horvátul is beszéltek. Három fő jogi, öt jogi és filozófiai, egy orvosi végzettséggel rendelkezett. A 15 középvezető közül kettőnek ismeretlenek az adatai. Öt fő somogyi, egy pécsi, egy nórádi és egy Pest megyei születésű, hétnek a születési helye ismeretlen. A legidősebb Jurkovits József (64 éves) szigetvári szolgabíró, a legfiatalabb Svastits József (26 éves) igali szolgabíró, átlagéletkoruk 40 év. Tizenegy fő németül és latinul, egy németül, latinul és horvátul, egy pedig latinul beszélt, hat jogi, egy filozófiai, egy jogi és filozófiai, hat pedig orvosi végzettséggel rendelkezett. A megye egyetlen ismert alacsony beosztású hivatalnoka, Kapler András, aki

¹¹⁹ Reiszig 530., Andrassy 1981. 224.

¹²⁰ Noszlopy Gáspár illegális éveiről lásd: Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár illegális évei (1849-1853). Somogy megye múltjából. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1982.

¹²¹ Reiszig 530.; OL D 55 536. 247. fólió.

¹²² OL D 55 536 247. fólió.

¹²³ OL D 188. 3. csomó 417. fólió; Dobai András: Somogy megye középszintű igazgatása a neoabszolutizmus időszakában (1849. augusztus – 1859. október). Somogy megye múltjából. Szerkesztette: Kanyar József. Kaposvár, 1982.

¹²⁴ Reiszig 531.

¹²⁵ Kanyar 235.

¹²⁶ A Tallián János által kinevezett tisztikar névsorát csak töredékesen sikerült megtalálni, de az 1851-ből származó kimutatás a megyefőnökön kívül minden 1850-ben szolgálatban álló hivatalnok nevét tartalmazza, ezért az ideiglenes tisztikar elemzéséhez az 1851-es listát használtuk fel. Karl Gringer magyarországi polgári ügyekben tejhatalmú császári biztos iratai. Esküokmányok (a továbbiakban: OL D 54.) 2. csomó, 388-413 fólió.

¹²⁷ OL D 188. 1-10. csomó.

1809-ben Vácon született, németül és franciául beszélt, filozófiai végzettséggel rendelkezett. 24 megyei tisztviselőről állapítható meg, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkezett és több nyelven beszélt. A 22 ismert személyi katon szerint 15 hivatalnok (68,2%) somogyi származású, 16 fő (73%) pedig 1848-49-ben is viselt hivatalt.

Az 1853-as átszervezés Somogyot a soproni helytartósági osztály felügyelete alá sorolta be. Az új elvek alapján szervezett közigazgatási rendszer szintén hét járásból tevődött össze. A politikai szolgabírói hivatal központja Kaposváron volt, 52 helység, 61 puszta tartozott hozzá, vegyes szolgabírói hivatalok Igalon (43 község, 47 puszta), Iharosberényben (39 község, 60 puszta), Karádon (39 község, 37 puszta), Marcaliban (45 község, 32 puszta), Nagyatádon (38 község, 47 puszta) és Szigetváron (62 község, 61 puszta) működtek.¹²⁸ Hochreiter 1854 áprilisában vált meg állásától és foglalta el a megyei törvényszék vezetői tisztét, utóda Szalay Nikodém cs. kir. tanácsos, Szerém megye hajdani főjegyzője lett.¹²⁹ 1859 elején Szalayt Baranya megye élére helyezték, az új megyefőnök Radó Dániel lett, aki azelőtt Veszprém megyében töltött be szolgabírói hivatalt. Őt az októberi diploma kihirdetése után Jankovich László váltotta fel. Az első közgyűlést 1860. december 20-án tartották.¹³⁰

1856-ban az 1851-es tisztikarból csak kilenc főt találunk a megye szolgálatában, négy személy Baranya megyében folytatta szolgálatát, 11 nem szerepel a feldolgozott vármegyei kimutatásaiban, egy pedig igazságszolgáltatási pályára lépett. Az 1856-os tisztikarban 66 fő szolgált,¹³¹ közöttük 40-en (60,6%) csak a Bach-korszakban viseltek hivatalt. Ebből a csoportból 3 fő a felsővezettségben (25%), 11 a középvezetésben (65%) és 26 (70%) a beosztottak között szolgált, közülük 2 felső, 1 középvezető és 3 beosztott származott a birodalom Lajtán túli területeiről. A hivatali múlt nélküli személyek döntő többségét az alacsony beosztású írnokok és díjnokok adják. A 23 magyar származású írnok és díjnok közül (a teljes tisztikar 35, az új emberek 57,5%-a) 13-nak ismert a személyi katonja, melyek alapján megállapítható, hogy valamennyien frissen végzett, pályakezdő értelmiségiek voltak. Ezt valószínűsíthetjük a másik 10 ismeretlen katonú személyről is. Ennek alapján véleményünk szerint ebben a 23 főben a tisztikar természetes újulását kell látnunk. A 43 egyéb állást betöltő hivatalnok közül 26 rendelkezett vármegyei múlttal, ők a felsővezetés állásainak 75, a középszintű állások 35%-át töltötték be. Az 1851-es szinthez viszonyítva számuk tehát relatíve csökkent, ez azonban nem számszerű csökkenést jelentett, hanem a tisztikar létszámának megnövekedéséből következett. Az 1856-os tisztikar tagjai közül 48 főnek ismert a személyi katonja, 22,3% somogyi származású, 30% 1848-49-es tisztviselő volt. Az ismert életrajzú felsővezetők 27,7%-a született Somogyban, 45% pedig 1848-49-ben is viselt hivatalt.¹³²

Somogy vármegye tisztikarának összetétele 1859-re arányaiban nem változott, ez azonban nem jelenti azt, hogy a személyi állomány változatlan maradt volna, hiszen 15 fő távozott a tisztikarból, de a személycserék úgy történtek, hogy nem befolyásolták a tisztikar hivatali múlt szerinti összetételét.¹³³ A személyi katonok alapján 45 fő teljes életrajza ismert, a somogyiak száma 9 (20%), az 1848-49-ben hivatalnokoskodók pedig 19 fő (42,2%), az ismert életrajzú felsővezetőkön belül a somogyiak aránya 20%-ot, az 1848-49-es hivatalnokoké pedig 60%-ot tett ki.¹³⁴

¹²⁸ Részletes járási beosztást lásd: Csorba 130-135.

¹²⁹ OL D 188 8. csomó, 126. főlíó.

¹³⁰ Rciszg 536.

¹³¹ Hof- und Staatshandbuch des Kaisersthumes Österreich. (a továbbiakban: Handbuch) 1856. 199-200.

¹³² OL D 188. 1-10. csomó.

¹³³ Handbuch 1859. 143-144.

¹³⁴ OL D 188. 1-10. csomó.

Somogy vármegye tisztikarának elemzése után elmondható, hogy a Bach-korszakban a tisztikar döntő mértékben magyar maradt, csupán 9%-a volt idegen származású. Az ismert személyi kartonnal rendelkezők között a megyei születésű hivatalnokok száma azonban 1851 és 1859 között folyamatosan csökkent, 68,1%-ról 20%-ra. A megyei múlttal rendelkezők a közép és alacsonyabb beosztásokban a Bach-korszak második felére átadták helyüket az új embereknek, de a felsővezetésben végig megőrizték számbeli túlsúlyukat (az ismert kartonúak között 1851-ben 71%, 1856-ban 45%, 1859-ben 60%). Az új hivatalnokok döntő többségét a frissen diplomázott szakértelmiségi fiatalok adták. A vármegye tisztikarát a magasán kvalifikált, több nyelven beszélő, kiváltságait veszített magyar nemesség adta.

III. Borsod vármegye

Borsod vármegye nagyságát tekintve Magyarország 28. vármegyéje volt. Lakossága 1836-ban 195 649 fő, melynek 89,2%-a magyar, 4%-a „orosz”, 3,7%-a zsidó, 2,1%-a szlovák, 0,5%-a német, 0,3% görög és makedón nemzetiségű volt. Területén 1 szabad királyi város, 9 mezőváros, 171 falu és 26 pusztá feküdt.¹³⁵ A megye lélekszámát Fényes Elek 1857-ben csupán 170 384 főre teszi.¹³⁶ A korabeli adatok szerint a Borsod megyei nemesség lakosságon belüli részaránya a legmagasabb az országban (1787-ben 15,2%, Fényes Elek 1846-os adatai szerint 17%).¹³⁷ A megyei nemességet a 18. századtól több tényező is reformokra készítette. A szőlőművelés, valamint a terület fejlettebb árutermelése révén az országos átlagnál magasabb számban vett részt a gazdasági életben, így fogékonyabb volt a gazdasági reformokra. Mivel az államéletben való aktív részvételüket protestáns vallásuk hosszú ideig akadályozta, a társadalmi, vallási reformelképzelések is hamarabb napirendre kerültek körükben.¹³⁸

Borsod vármegye önkormányzata a 17. század elején alakította ki a hosszú időre tartóssá vált közigazgatási beosztását. Területe négy járásra oszlott, az első járás a szentpéteri, a második a miskolci, a harmadik a szendrői, a negyedik a vattai, később az ónodi, végül az egri nevet kapta.¹³⁹ Állandó járási székhelyeket azonban nem jelöltek ki, amely így az aktuálisan megválasztott szolgabíró lakóhelyével egyezett meg. A tisztviselők fizetését telkenkénti adó formájában hajtották be.¹⁴⁰ Az 1732-es statútumban a tisztviselőknek már rendszeres fizetést állapítottak meg, az alispán 450, a másodalispán 200, a főjegyző 300, a szolgabíró 120, az ügyész 75, az adószedő 200, a csendbíztos 180 forintot kapott évente.¹⁴¹

A reformországgyűlésekre készített követutasítások alapján jól érzékelhető a megyei nemesség politikai arculatának átalakulása.¹⁴² Az 1825-ös szövegben még a sérelmi politika követelése dominálnak, mellettük csak mérsékelt reformjavaslatokat találunk (unió, a magyar nyelv általános használata az államéletben), de nagy hangsúlyt kapnak a gazdasági kérdések (a belső vámhatár, a céhek, a harmincad eltörlése, a bányászat fejlesztése). Az 1830-as és az

¹³⁵ Fényes 1836. III. 93.

¹³⁶ Fényes 1867. 36.

¹³⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Szerkesztette: Varga Gáborné. Miskolc, 1970. (a továbbiakban: Adattár) 35.

¹³⁸ Adattár 36.

¹³⁹ Részletes járási beosztást lásd: Fényes 1836. III. 97-126.

¹⁴⁰ Dr. Klein Gáspár: Borsod vármegye és népességének története. In: Csikvári Antal: Borsod vármegye. Vármegyei szociográfiák. Budapest, 1939. (a továbbiakban: Klein) 44.

¹⁴¹ Klein 52.

¹⁴² Borsod vármegye követutasításait közli: Seresné Szegőfi Anna: Borsod vármegye képviselte a reformországgyűlésen. Követutasítások és követi végjelentések. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltári Füzetek. 21. Miskolc, 1987.

1832-es utasítás szövegeztésekor néhány óvatos javaslattól eltekintve (fejadó, évenkénti országgyűlés, a helytartótanács jogköre, magyar nyelv ügye) még sikerült megakadályozni, hogy az túllépjen a hagyományos sérelmi politikán. 1839. május 23-án azonban áttörés következett be, a megye felszólalt a szólásszabadság, az országgyűlésről tudósító újság, a büntető törvénykönyv megalkotása, a nemesség megadóztatása mellett. Az 1841. november 13-i közgyűlés elfogadta Szatmár vármegye 12 pontját és hitet tett a nemesi adózás mellett. 1843. április 20-án eltörölték ugyan az adózást vállaló közgyűlési határozatot, de Palóczy László mellé országgyűlési követnek választották az egri járás főszolgabíróját, Szemere Bertalant.¹⁴³ Az 1846. január 26-án kezdődött tisztújító közgyűlés az ellenzéki Szepešsy Lászlót választotta első alispánnak a konzervatív Nagy Gedeonnal szemben, a másodalispán pedig Szemere Bertalan lett. A másnap folytatódó közgyűlésen az ellenzék teljes győzelmet aratott.¹⁴⁴ Borsod vármegyében az 1846. január 26-27-i tisztújításkor megválasztott 68 fő közül a szabadságharc után csupán 15 fő (22%) vállalt vármegyei szolgálatot.¹⁴⁵ A továbbszolgálók egyenletesen oszlanak el a különböző rangú hivatalnokok között.

Az 1847. október 14-i közgyűlés az utolsó rendi országgyűlésre készített követutasításba belefoglalta, hogy a követeknek a sérelmek helyett a reformkérdésekre, az anyagi jólét megalapozására kell a fő hangsúlyt helyezniük.

A reformkor idején módosult a megye közigazgatási beosztása, 1840-ben az eddig működő négy járás mellé megszervezték a központi főszolgabíróságot, és intézkedtek arról, hogy a követnek választott tisztségviselők állását ideiglenes jelleggel helyettesítéssel oldják meg.¹⁴⁶ 1841. augusztus 11-én a megyei választójogot a megyei honoráciorokra is ki akarták terjeszteni, erre azonban a helytartótanács tiltása miatt nem kerülhetett sor. A helytartótanács, hogy az ominózus státútum törvényességét megvizsgálta, Budára kérte azt, és a tisztújításokat a vizsgálat befejeztéig felfüggesztette. Végül a megye közössége kénytelen volt visszavonni határozatát.¹⁴⁷

A márciusi események híre 20-án érkezett meg Miskolcra, Bük Zsigmond és Szemere Bertalan levélben értesítette törvényhatóságát a pozsonyi eseményekről és a bécsi követjárás eredményeiről. A híreket az ülésező kisgyűlés hatalmas lelkesedéssel fogadta, és a miskolci polgárok megjelent küldöttségének kérésére a rend fenntartása, a forradalmi vívmányok békes életbeléptetésének érdekében őrsereg felállítását határozta el. Ennek megszervezésére teljhatalmú bizottmányt küldtek ki, amely Szathmáry Király József főispáni helytartó irányítása alatt állt.¹⁴⁸ A március 23-án összeülő rendkívüli közgyűlés elfogadta a kisgyűlés határozatait, a követek jelentését és lemondott követutasítási jogköréről. Április 4-én küldöttségeket menesztettek a megye falvaiba, hogy a változásokról tájékoztassák a lakosságot és a fokozott kedélyeket lecsillapítsák.¹⁴⁹ Báró Vay Lajos, az új főispán a május 8-i közgyűlésen foglalta el hivatalát, az ő irányítása alatt választották meg a megye bizottmányát. A bizottmány 546 tagból állt, közülük legalább 200 fő cselőtt nem vehetett részt a megyei döntéshozatalban. A községi képviselők 60%-a bíró, főbíró, jegyző vagy hadnagy, 10%-a pedig lelkész volt.¹⁵⁰ A megye bizottmánya 1848. május 15-i ülésén kinyilvánította, hogy a megyei közgyűlés és kisgyűlés hatáskörét átvette, üléseit minden hónap első hétfőjén tartja. A megyei nemzetőrőrség összeírása már április 22-én megkezdődött, a szervezés azonban igen las-

¹⁴³ Ruszoly József: Szemere megyéje, Borsod Szemercéje. In: Szemere Bertalan és kora. Szerkesztette: Ruszoly József. Miskolc, 1991. I. kötet (a továbbiakban: Ruszoly 1991.) 95.

¹⁴⁴ Ruszoly 1991. 120-121.

¹⁴⁵ Borsod-Abauj-Zemplén megyei Levéltár, Megyei közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: BAZmL IV. a 501.) 140. kötet január 26-27-i jegyzőkönyv.

¹⁴⁶ Klein 63.

¹⁴⁷ Ruszoly 1991. 93.

¹⁴⁸ BAZmL IV. a 501. a 1848. március 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁴⁹ Klein 63.

¹⁵⁰ Sipta István: Borsod vármegye 1848 tavaszán. Borsodi Szemle, Miskolc, 1982. I. 45-46.

san haladt, hiszen a névsor még júniusban sem készült el. A legnagyobb gondot a fegyver és a pénzhány okozta, a nemesség még az 1844-ben, az országgyűlési költségek fedezésére kivetett összegeket sem fizette be. Végül 1200 felfegyverzett nemzetőrt sikerült kiállítani, akik augusztus 29-én útnak indultak a Délvidékre. Emellett 1848 folyamán 3053 honvédet soroztak Borsod vármegye területéről.¹⁵¹ Október 14-én Simunich tábornok betörésének hírére a bizottmány egy héttagú honvédelmi választmányának adta át a hatalmat, amely utasította a szolgabírókat, hogy a kapott parancsnak megfelelően készítsék fel a nemzetőröket a betört osztrákok ellen. Simunich betörése ugyan csak rémhírnek bizonyult, de komoly nehézséget jelentett a lázongó, botrányosan viselkedő nemzetőrök megfékezése.¹⁵² Miután december 6-án Franz Schlik altábornagy a Duklai-hágónál átlépte a határt, december 13-án Gömör, Abaúj, Szepes, Sáros, Torna, Zemplén, Heves, Pest, Borsod vármegye és a Jászkun kerület élére Szemere Bertalan neveztek ki teljhatalmú kormánybiztosnak. Szemere december 16-án rendeletet hozott, hogy a megyei tisztviselők nem hagyhatják el tisztségüket és 3000 főre emelte a fegyverben álló borsodi nemzetőrök számát.¹⁵³

Miután Klapka György, akit január 14-én neveztek ki a felső-tiszai hadtest élére, a Miskolcon állomásozó erőket a Tisza vonalára rendelte vissza, 1849. január 25-én Franz Schultzig altábornagy csapatai ellenállás nélkül elfoglalták a várost. Az osztrák megszállás nem tartott sokáig, hiszen már február 6-án a Klapka hadtestébe tartozó Kazinczy hadosztály katonái vonultak be a városba.¹⁵⁴ A rövid osztrák megszállás időszaka alatt nem nyílt lehetőség a megye tiszti viszonyainak tartós megváltoztatására. 1849-ben a megye legnehezebb feladatát az adóhátralékok beszedése jelentette. Elkészült az új adórendszer, amelynek alapját a földtulajdon képezte, holdanként 6 krajcárt kellett fizetni, emellett adót vetettek ki a haszonbérlókre, a kereskedőkre és az iparosokra is. Ennek ellenére a megye szinte állandóan anyagi gondokkal küszködött.¹⁵⁵ Az utolsó közgyűlés 1849. június 23-án zajlott le. A június 30-i orosz bevonulás után 1860. december 3-ig szünetelt a megye alkotmányos élete.

1849-ben, a szabadságharc leverése után Szathmáry Király György alispán irányította a megyét, akinek helyére 1850-ben Nagy Gedeon került. A megye közigazgatási beosztását módosították, az új járási székhelyek Miskolc, Csát, Mezőkövesd, Szentpéter, és Edelény lettek. Gömör és Kishont megyéhez csatolták Domaházát és Kissikátort, Heveshez Kistályát, Andornakot és Felsőtárkányt. Onga, Újfalú, Dicháza és Szénamál pedig Abaúj megyétől Borsodhoz került.¹⁵⁶ 1852-ben a megye élén Péchy Ferenc állt, 1856-ban Mártonffy Dionysos, 1859-ben pedig Havas Sándor.

A szabadságharc leverése után először az 1851-es évből sikerült megtalálni a hivatalnokok teljes listáját. Amíg az 1850-es töredékes kimutatáson 13 fő szerepel,¹⁵⁷ addig az 1851-esen 45.¹⁵⁸ Az 1851-es listán az 1850-ben hivatalt vállaló tisztviselők közül 7 fő nem szerepel, a rendelkezésre álló adatok további sorsukról nem szólnak. A megyei életből eltávozottak között van Nagy Gedeon mellett a megye 4 fő- és 2 szolgabírója, közülük hárman a reformkorban, négyen a reformkorban és 1848-49-ben is megyei szolgálatban álltak. Míg 1850-ben valamennyi hivatalnok rendelkezett borsodi hivatali múlttal (10 fő reformkori és 1848-49-es, 3 fő reformkori), addig az 1851-es hivatalnokok között már 17 új emberrel (37,7%) találkozhatunk. Az új hivatalnokok legnagyobb számban az alacsony beosztásúak

¹⁵¹ A megyei nemzetőrség szervezésének kérdéséről bővebben lásd Sárközy Albert: A nemzetőrség késszen áll. Miskolc, 1945.

¹⁵² Klein 65.

¹⁵³ Deák Gábor: Szemere Bertalan felső-magyarországi teljhatalmú kormánybiztosi működéséről. Szemere Bertalan és kora. Szerkesztette Ruszoly József. Miskolc, 1991. I. kötet. 267.

¹⁵⁴ Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. Budapest, 1884. II. kötet 327.

¹⁵⁵ Klein 66.

¹⁵⁶ Klein 67.

¹⁵⁷ OL D 55. 536 262. fólió.

¹⁵⁸ OL D 54. 1. csomó 625-694. fólió.

(9 fő, 53%) között fordulnak elő, de jelentős az arányuk a felsővezetésen belül is (5 fő, 45,4%), a középvezetőknek csupán 17,6%-a (3 fő) tartozik ebbe a kategóriába. Az 1851-es teljes tisztikar 55,5%-a (25 fő) rendelkezett 1848-49-es múlttal, mellettük 1 fő csupán reformkori szolgálattal bírt, 2 fő múltját pedig nem sikerült egyértelműen tisztázni. Az 1848-49-es hivatalnokok a megyei felsővezetés 54,5, a középvezetés 82,3, a beosztottak 35,3%-át adták. 1851-ben tehát a megye közép- és felsőszintű vezetésében a forradalom és szabadságharc időszakának garnitúrája jelentősen képviseltette magát.

A 45 hivatalnok közül huszonháromnak sikerült fellelni a teljes személyügyi kartonját.¹⁵⁹ 5 személy a megye felsővezetésébe tartozott, közülük 1 fő volt borsodi származású, az átlagéletkoruk 41 év, valamennyien beszéltek németül és latinul, négynek jogi és politikai, egynek orvosi végzettsége volt, négyen alkotmányos korszakban is viseltek hivatalt. 11 fő középvezetői állást töltött be, közülük 3 fő volt borsodi származású, kettőnek a születési helye ismeretlen, átlagéletkoruk 37 év, de Mlakker Mátyás, aki 1805 óta szolgált orvosként a szentpéteri járásban már 77. évében járt. 10 fő 1848-49-ben is szolgált. Valamennyien beszéltek németül és latinul, hárman „szlávul” is értettek, 6 főnek jogi, egynek jogi és politikai, négynek orvosi végzettsége volt. 7 fő a beosztott hivatalnokok közé tartozott, közülük három volt borsodi születésű, az átlagéletkor 30 év körül mozgott, öten a Bach-korszak előtt is hivatalnokoskodtak. Németül és latinul valamennyien értettek, 1 fő olaszul és 2 fő „szlávul” is beszélt, 3 fő jogi, 3 jogi és filozófiai, 1 pedig hivatali és politikai végzettséggel bírt. A rendelkezésre álló adatok alapján, tehát Borsod vármegyében egy magasan kvalifikált, teljesen magyar tisztikar képe bontakozik ki előttünk. A 23 teljes élettrajzú személy közül 6 fő (26%) volt Borsod megyei születésű, és 19 fő (82,6%) rendelkezett 1848-49-es hivatali múlttal.

A definitív átszervezés után a megyében 8 felsővezetői, 9 középvezetői és 22 beosztott állást rendszereztek. A Bach-korszak véglegesnek szánt berendezkedésének időszakából Borsod esetében is az 1856-os¹⁶⁰ és az 1859-es¹⁶¹ tisztikar összetételét elemeztük. 1856-ban a tisztviselőknek csupán 31,5%-a rendelkezett vármegyei múlttal, az 1851-es állapothoz képest számuk a középszintű vezetők között 13 főről 2 főre, a felső vezetők körében 6 főről szintén 2 főre esett vissza. Ez együtt járt a megyei állások struktúrájának átalakulásával, ugyanis míg a felső és közép vezetői státuszok száma 28-ról 17-re esett vissza, addig a beosztott, tollnoki, díjnoki állások száma 17-ről 22-re emelkedett. 1851 és 1856 között 32 hivatalnok távozott a megye tisztikarából, közülük 5 fő biztosan más megyében szolgált tovább (valamennyi rendelkezett reformkori és 1848-49-es szolgálati idővel), 1 fő pedig meghalt, 15 távozó csak a Bach-korszakban szolgált, 17 pedig korábban is a vármegye alkalmazásában állt. A távozás tehát szám szerint körülbelül azonos mértékben jellemezte a tisztikar két részét. A vezetésen belül nagyobb a vármegyei múlttal rendelkező távozók aránya, a távozó 7 felsővezető közül 4, a 12 középvezető közül 9 (2-2 más megyében szolgált tovább). A vezetésen belüli átalakulás elsősorban a volt tisztikart sújtotta.

A felszabaduló beosztott állásokat, az eddig tapasztaltaknak megfelelően, fiatalok töltötték be, akik iskoláik végeztével kezdték el hivatali pályafutásukat. Számuk 15-re tehető, valamennyien rendelkeztek szakirányú végzettséggel és német nyelvismerettel. A megújult tisztikar azonban továbbra is magyar maradt, ez alól csupán a tiroli születésű Franz Schmidt, az egri járás társasbírája volt kivétel.

Ha a személyi kartonok alapján folytatjuk a vizsgálatot, akkor a 8 felsővezetői állást betöltő tisztviselő közül háromról végezhető elemzés.¹⁶² Egyikük sem borsodi születésű, átlagéletkoruk 37 év, valamennyien felsőfokon képzettek, beszéltek németül és latinul, valamennyien szolgáltak 1849 előtt is. A személyi kartonnal nem rendelkező 5 felsővezető 1856-tól

¹⁵⁹ OL D 188. 1-10. csomó.

¹⁶⁰ Handbuch 1856. 10-11.

¹⁶¹ Handbuch 1859. 12-13.

¹⁶² OL D 188. 1-10. csomó.

szerepelt a megye életében. A 6 középvezető közül négynek került elő a kartonja, közülük 1 személy borsodi származású. A 4 fő közül ketten beszéltek németül és latinul, 1 értett kissé németül, egynek a nyelvtudása ismeretlen, 3 jogi végzettséggel, 1 teológiai tanulmányokkal rendelkezett, 1849 előtt ketten szolgáltak. A személyi kartonnal nem rendelkező 2 középvezető 1856-ban fordul elő először az adattárban. A 22 beosztott között 13 személy kartonjának alapján lehet vizsgálódni. Közülük 6 hivatalnok született Borsod vármegyében. A 13 fő átlagéletkora 33 év. 10 személy németül és latinul, 2 emellett szlovákul, 1 pedig csupán latinul beszélt. 11 fő felsőfokú végzettséggel rendelkezett, egynek a végzettsége ismeretlen, 1 pedig ezrediskolába járt. 1849 előtt 5 fő szolgált. A személyi kartonnal nem rendelkező 9 beosztott hivatalnok 1856-tól szerepel a vármegyében. 1856-ban tehát az ismert személyi kartonnal rendelkező hivatalnokok 30%-a borsodi születésű, 43,4%-a szolgált 1849 előtt, szinte kivétel nélkül több nyelvet beszéltek, és felsőfokú képzettségűek voltak.

1859-ben Havas Sándor megyefőnök irányítása alatt 40 tisztviselő szolgált. A források alapján 1849 augusztusa előtt közülük 13 fő (32,5%) állt közigazgatási alkalmazásban, 14 fő (35%) 1849 augusztusa és 1856 között kezdte meg hivatali munkáját, 13 fő (32,5%) pedig 1856-tól szolgált. A 9 felsővezetői állást betöltő hivatalnok közül 5 1848-49-ben is szolgált, négynek nem ismert az 1856 előtti sorsa. Az 5 1848-49-es hivatalnoknak ismert a személyi kartonja, Farkas Károly főszolgabíró kivételével mindnyájan más vármegyéből származtak, 1851, 1854, 1856 és 1859 óta szolgáltak Borsodban. Átlagéletkoruk 39 év, valamennyien beszéltek németül és latinul, továbbá jogi, filozófiai tanulmányokat végeztek. A felsővezetésben található a megye egyetlen lajtántúli hivatalnok, Reinhardt Avelin megyei titkár is. A 8 középvezető közül háromnak ismeretlen az 1856-ban kezdődő borsodi hivatalnokoskodás előtti sorsa, 5 főnek azonban sikerült megtalálni a kartonját. Vadnay Pál szolgabíró kivül valamennyien más vármegyéből származtak, beszéltek németül és latinul és ügyvédi diplomával rendelkeztek. Átlagéletkoruk 36 év. Hárman az alkotmányos időszakban is szolgáltak, ketten 1849-ben végezték tanulmányaikat. A 23 beosztott hivatalnok közül 11 fő 1856-ban jelenik meg a vizsgált forrásokban, a fennmaradó 12 személy hivatali életrajza azonban ismert. 1849 előtt közülük 7 fő nem viselt hivatalt, ők egy kivételével nem borsodiak, átlagéletkoruk 33 év, 5 fő jogi végzettségű, kettőnek iskolai ismeretlenek, valamennyien beszéltek németül és egy kivételével latinul. A fennmaradó 5 ismert kartonú, 1848-49-ben is hivatalnokoskodó beosztott személy mind Borsodban született, átlagéletkoruk szintén 33 év, valamennyien rendelkeztek felsőfokú végzettséggel és beszéltek latinul, németül 2 fő teljesen, 2 fő pedig részben értett. 1859-ben tehát a tisztikar szinte teljesen magyar volt, az ismert életrajzi adatokkal rendelkező hivatalnokok között a borsodiak aránya 36% (a felsővezetésen belül csupán 20%), 59% szolgált az alkotmányos időszakban, 41% pedig 1848-49-re fejezte be tanulmányait.¹⁶³

A Bach-korszakban Borsod vármegye tisztikara alapvetően magyar származású hivatalnokokból tevődött össze. A feldolgozott adatok alapján megállapítható, hogy csupán minden harmadik, negyedik hivatalnok született a megyében. Az 1848-49-es múlttal rendelkezők száma az összes tisztviselő között átlag 30%, de az ismert személyi kartonúak között 1851-ben 82,6, 1856-ban 43, 1859-ben 59%, a felsővezetésen belül 1851-ben és 1859-ben 80%, 1856-ban 75% volt.

Az abszolutista kormányzat által a szabadságharc leverése után megfogalmazott alapelvek – melyek a magyar közigazgatásnak teljes átszervezését, a rovvott múltú hivatalnokoknak a hivatali apparátusból való eltávolítását irányozták elő – a feldolgozott levéltári forrásokban nem jelennek meg kristálytisztán, az önkényuralmi közigazgatás ugyanis tekintélyes számban alkalmazott „rovott múltú” embereket. A megyék vezetésén belül létezik egy közigazgatási tapasztalatokkal rendelkező, magas posztokat betöltő hivatalnoki garnitúra, amely ugyan

¹⁶³ OL D 188. 1-10. csomó.

gyakran más vármegyéből származik, de jelenlétével kapcsolatot biztosít a különböző korok hivatalnoki állományai között. A politikai múlt alapján történő szerveződés nézetét az elemzett vármegyék esetében kritikával kell kezelnünk, ennek tökéletes érvényesülése esetén nem szerepelhetnének oly magas számmal az adott időszakok lajstromaiban az aktuálisan rovvott múltúnak tekintett emberek. A három vármegye tisztikarának elemzése után ugyanis megállapítható, hogy a szolgálatot teljesítők döntő többségükben komoly szakmai felkészültségű, magyarországi születésű személyek voltak, akik között csökkenő mértékben ugyan, de kiváltképp a vezető beosztásokban jelentős maradt a már 1849 előtt is hivatalban lévőek aránya.¹⁶⁴

A vármegyéket szervező központi akaratot az objektív kényszerhelyzet téríthette el eredeti szándékától. A közigazgatási munka folyamatosságának biztosításához szükség volt a megfelelő szakértelemmel, hivatali tapasztalattal rendelkező, politikailag esetleg megbízhatatlannak tartott emberekre is. A hivatalvállalás indítékait pedig az esetek döntő többségében nem az egyéni politikai nézetetekben kell keresni, hanem inkább a gazdasági- és életmódbeli kényszerítő tényezőknek kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani.

Összegzésül elmondható, hogy kutatásunk eredményei alapján egy új „Bach-husár” kép kezd kirajzolódni a levéltári dokumentumokból: a magyar ruhába bújtatott vármegyei tisztviselő elsősorban magyar származású, magasan kvalifikált, több nyelvet beszélő, az államigazgatási munkát hivatásszerűen űző, hivatali tapasztalatokkal rendelkező ember volt, aki nek idegen mivoltát elsősorban az elnyert állásának országos pályáztatása, nem pedig saját hivatali előléte vagy anyanyelve adta.

¹⁶⁴ Csanád: 1849. VIII.: 58%, a felsővezetés 62,5%-a, 1851-53.: 51,7%, a vezetés 87,5%-a; Somogy: 1851.: 68%, 1856.: 40%, 1859.: 40%, az ismert kartonúak között: 1851.: 73%, a vezetés 87,5%-a, 1856.: 30%, a vezetés 45%-a, 1859.: 42%, a vezetés 60%-a, Borsod: 1851.: 62,3%, 1856.: 31,5%, 1859.: 32,5%, az ismert személyi kartonúak között: 1851.: 82,5%, a vezetés 80%-a, 1856.: 43,4%, a vezetés 100%-a, 1859.: 41%, a vezetés 100%-a.

PAP, JÓZSEF

„I was one of the passive resistance,...”!?

The county and its officials from the end of the Reform Period
to the end of the Bach Era

The counties, run by the nobility, the most important elements of the middle-level administration of Hungary had been the most important guarantee of the separate standing of Hungary within the Hapsburg Empire for centuries. By the nineteenth century, professionalism having become increasingly significant in performing administrative duties, county offices were filled with persons with expertise and training in law, politics, and administration. Most of the county officials came from the Hungarian nobility.

The basic question the essay asks is to what extent the personal, ethnic composition and origins of the officialdom were modified during the revolution and war of independence of 1848-1849, a watershed in itself in the nineteenth-century history of Hungary, and the subsequent era of Austrian oppression. According to the view widely held in Hungarian historiography, the Hungarian nobility withdrew to their estates, refused to hold offices, and the administration of the counties was run by officials from Austria, Bohemia, Galicia and by untrained Hungarian officials with no experience in the counties.

For the present paper, in addition to the official registers of county archives, the data in the personal registers in the Hungarian National Archives, the most important biographical encyclopaedias as well as those in the rolls of nobility have been used. The present paper, which is part of a research into the composition of the county officialdom serving between the 1840s and 1867, covers three counties with different geographical, economic, social, and national conditions, Borsod, Csanád and Somogy counties.

The analysis of the data has revealed that after the failure of the war of independence the principles prescribed by the Austrian absolutist government concerning the complete overhaul of the Hungarian administration and the removal of persons „with a record” from the body of officials cannot be shown to have been put into practice completely, and a considerable number of men „with a record” were employed by the absolutistic administration. It can be shown that a set of high ranking officials with ample administrative experience survived in the counties, often coming from other counties, nevertheless establishing a connection between the officialdoms of the two eras through their very presence. The officials of the three counties were mostly highly competent persons born in Hungary, with a significant though diminishing proportion of officials from before 1849, especially in leading positions.

The central government organizing the counties probably had its original intentions modified by an emergency since in order to ensure the continuity of administrative activities, it needed professionally competent personnel with administrative experience, even if regarded politically not entirely reliable. The motives, on the other hand, of taking office should, in most of the cases, not be sought in the sphere of individual political views because pressing economic and life style factors played a decisive role.